

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Florijan Skubic

TRAGEDIJA SREDNJE EVROPE

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Florijan Skubic

Mentor: red. prof. dr. Janko Prunk

Somentor: izr. prof. dr. Mitja Velikonja

TRAGEDIJA SREDNJE EVROPE
DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2006

TRAGEDIJA SREDNJE EVROPE

Povzetek

Diplomsko delo z naslovom *Tragedija Srednje Evrope* orisuje stoletno zgodovinsko obdobje srednjeevropskega področja na primeru češkega naroda. Od frankfurtskega parlamenta leta 1848, ki je sklican, da bi se dogovorili o urejenosti nemške države, do 1948, ko Češkoslovaška republika kot zadnja srednjeevropska država pade pod sovjetski vpliv. Izhodišče dela je *Ideja avstrijske države* (1865) Františka Palackeja, spodbujena z naraščajočim nemškim nacionalizmom in kot odgovor malega srednjeevropskega naroda na njegov pojav. V imenu češkega naroda Palacky predstavi načrte za reformo habsburške monarhije, ki jo srednjeevropski narodi potrebujejo: federativno, nadnacionalno povezovanje njenih narodov, ki naj bi jim omogočilo medsebojno sodelovanje ter jih hkrati branilo pred obema velikima sosedoma na Zahodu in Vzhodu - Nemčijo in Rusijo. Njegovi načrti niso uresničeni, saj ideja nacionalne države premaga nadnacionalno idejo. Po prvi svetovni vojni češkemu (in slovaškemu) narodu pri ustanovitvi nacionalne države na podlagi versajskega miru sledijo tudi drugi srednjeevropski narodi. A prav ta ideja ne omogoči niti notranje kohezivnosti novonastalih nacionalnih držav, ki so v resnici večnacionalne, niti medsebojnega povezovanja med njimi. In kar je za češki narod najbolj pomembno, ne obvaruje jih pred njihovo veliko sosedo na zahodu – Nemčijo. Razočarani se obrnejo k Rusiji, nemeneč se na Palackyjeva opozorila glede njene univerzalnosti, ki se izkažejo za pravilna.

Ključne besede: Srednja Evropa, politična zgodovina, Češkoslovaška republika.

THE TRAGEDY OF CENTRAL EUROPE

Abstract

This work entitled *The Tragedy of Middle Europe* outlines one hundred years of the Czech nation's story in Central Europe. The period extends from 1848, when the Frankfurt Parliament convened to discuss the constitution of Germany, to the year 1948, during which Czechoslovakia was the last Central European country to fall under Soviet influence. The dissertation is primarily based on Frantisek Palacky's *Idea of the Austrian State* (1865), which had been inspired by growing German nationalism and a small Central European nation's reaction to it. On behalf of Czechs, Palacky puts forward reform plans for the Habsburg monarchy, which is much needed by Central European nations. A supranational federation is to enable cooperation among them, while providing a defence from the two large neighbours to the East and West – Russia and Germany. Palacky's plan never becomes reality, for the idea of a nation state prevails over the supranational model. After WWI, Czechs (and Slovaks) are followed by other Central European nations in the establishment of a nation state on the basis of the Versailles Peace Treaty. However, that concept does not provide for domestic unity of newly emerged nation states, multinational as they are in reality, or does it enable them to interconnect. What is most important for the Czech nation is that this concept does not protect it from its big Western neighbour Germany. Disappointed, Czechs turn to Russia, ignoring Palacky's words of caution about Russia's universality. He turns out to be right.

Key words: Central Europe, political history, Republic of Czechoslovakia.

KAZALO.....	4
TRAGEDIJA SREDNJE EVROPE – UVOD.....	6
<u>I. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE – PRVIČ</u>	
1. NACIONALIZEM IN NADNACIONALNOST.....	8
2. NEMŠKI NACIONALIZEM.....	10
2.1 Kulturnation.....	11
2.2 Nacionalna država.....	12
3. ČEŠKA NALOGA.....	13
4. REVOLUCIONARNO OBDOBJE – LETO 1848.....	15
4.1 Frankfurtski parlament.....	16
4.2 Pismo Palackega in avstroslavizem.....	17
4.2 1 Nemčija.....	17
4.2 2 Avstrija.....	18
4.2 3 Rusija.....	18
4.3 Slovanski kongres.....	19
5. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE, NACIONALNO VPRAŠANJE – PRVIČ.....	20
5.1 Federalizem.....	21
5.2 Jezik v Avstriji.....	23
5.3 Češki jezik.....	24
6. DUALIZEM.....	25
<u>II. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE – DRUGIČ</u>	
1. MITTELEUROPA.....	27
1.1 Pangermanizem.....	27
2. MASARYK.....	29
2.1 Češko gospodarstvo.....	30
2.2 Zavezniki.....	31
3. GLAVNI CILJ VOJNE : RAZBITJE AVSTRO–OGRSKE.....	32
3.1 Ustanovitev Narodnega sveta in lastne vojske.....	34
3.2 Ustanovitev Češkoslovaške republike.....	35
4. VERSAILLES.....	37
4.1 Problemi Versaillesa.....	38
5. NACIONALNO VPRAŠANJE – DRUGIČ.....	39
5.1 Nemci.....	40
5.2 Slovaki.....	41
6. ZUNANJE VPRAŠANJE – DRUGIČ.....	42
<u>III. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE – TRETJIČ</u>	
1. MÜNCHEN.....	45
1.1 Nemci.....	45
1.2 Zavezniki.....	46
1.3 Konferenca.....	47
2. ČEŠKOSLOVAŠKA NE OBSTAJA VEČ.....	48
3. VOJNA - DRUGIČ.....	49
3.1 Zunanje vprašanje – tretjič.....	50

3.2 Nacionalno vprašanje – tretjič.....	52
3.2 1 Nemci.....	52
3.2 2 Slovaki.....	54
4. JALTA.....	56
5. KONEC VOJNE – KONEC SREDNJE EVROPE.....	57
5.1 Komunistična revolucija – leto 1948.....	59
ZAKLJUČEK.....	60
LITERATURA IN VIRI.....	63

TRAGEDIJA SREDNJE EVROPE – UVOD

Diplomsko delo z naslovom Tragedija Srednje Evrope orisuje tragično zgodovino srednjeevropskega področja, ki se začne s pojavom nacionalizma in konča s padcem pod sovjetsko vplivno sfero, na primeru češkega naroda. Čehi niso bili le gospodarsko in politično najbolj razviti in aktivni izmed nenemških, slovanskih narodov, ki sestavljajo habsburško monarhijo, pač pa tudi najbolj zaznamovani z nemškim narodom in njegovim nacionalizmom, ki povzroči tragedijo na tem področju, imenovanem Srednja Evropa. Češki zgodovinar in oče avstroslavizma, František Palacky, prav v imenu malega, slovanskega, češkega naroda, oblikuje politični program za organizacijo Srednje Evrope, ki je tudi izhodišče mojega diplomskega dela: Ideja avstrijske države (1865). V njej predstavi načrt za ohranitev malega srednjeevropskega naroda in opozarja pred nevarnimi posledicami nepravilne rešitve le-teh. V tragični zgodovinski proces, ki se odvije v stotih letih - od 1848 s frankfurtskim parlamentom do 1948, ko pade Češkoslovaška kot zadnja srednjeevropska država pod sovjetsko vplivno območje - je razdeljeno v tri »dejanja«, dele. V vsakem delu se na najbolj eksplicitnem češkem primeru uresničujejo tragična dejanja »drame« Tragedija Srednje Evrope. V vsakem delu gre za notranje in zunanje vprašanje malega češkega naroda v tem nemirnem srednjeevropskem pasu malih narodov med Nemčijo in Rusijo ter njen odnos z mogočnima sosedama. V vsakem delu je sklicana konferenca ali kongres, ki poskuša urejati tudi ali predvsem češko narodno vprašanje. V vsakem delu Čehe kot narod vodi druga oseba. Ne sme pa se pozabiti dejstva, da so tudi oni delali krivice drugim in niso spoštovali idealov, ki so jih zahtevali sami. Tako je tragedija še večja. Tu mislim predvsem na ustanovitev Češkoslovaške republike, njene nepravične meje nasproti drugim narodom na katere so mejili, neupoštevanje federacijskih principov znotraj svoje države in ustanavljanje unificiranega češkoslovaškega naroda, ki so ga razumeli kot češkega, problemi z nemško manjšino itd.

Prvi del Tragedije Srednje Evrope, imenovan *Ideja avstrijske države – prvič*, predstavlja pogled srednjeevropskega, češkega naroda na bodočo urejenost nadnacionalne habsburške monarhije. To vprašanje odpre naraščajoči nemški nacionalizem in njegovo nacionalno vprašanje v frankfurtskem parlamentu. Palacky s stavkom: »Če bi avstrijske države ne bilo, bi jo morali v korist Evrope in humanosti same čimprej sami narediti,« postavi svoj narod na čelo avstroslavizma (Palacky, 1865: 15). Čehi so z ostalimi srednjeevropskimi, slovanskimi narodi za obstoj habsburške monarhije, v okviru katere bi se vsi med seboj spoštovali in negovali svojo samobitnost ter se narodno razvili po principu naravnega prava, ki izenačuje male in velike narode. Čehi ne potrebujejo pravične, federativne avstrijske države le zaradi notranjih razmer. Njeni posamezni narodi so sami prešibki, da bi se mogli

kosati z mogočima sosedoma: Nemčijo in Rusijo. Prvi del se konča z uvedbo dualizma in s tem zavrnitvijo češke ideje pravične avstrijske države.

Drugi del, *Ideja avstrijske države - drugič*, se začne tam, kjer Palacky opozarja na nepravilno rešitev avstrijskega vprašanja. Nemški nacionalizem skupaj s svojim satelitom Avstro-Ogrsko povzročita prvo svetovno vojno, »vihar, katerega konca se ne da predvideti ...« (Palacky, 1865: 67). Čehi, ki do prve svetovne vojne slovijo kot največji zagovorniki avstrijskega federalizma, pod vodstvom Tomaša Garriguea Masaryka z ustanovitvijo svoje nacionalne države leta 1918 »razbijejo« habsburško monarhijo. Princip nacionalne države je princip, na katerem sloni versajski mir,¹ ki omogoči samostojne narodne države na področju Srednje Evrope. Češkoslovaška kot prva postane vzor drugim. Vendar etnično nehomogena država zaradi nelojalnosti manjšin, predvsem Nemcev in v manjši meri tudi slovaškega naroda, ki je vključen v enoten češkoslovaški narod, ne more izpeljati federativnih obljub, saj bi z njimi ogrozila svoj obstoj. Palackyjevo predvidevanje se izkaže za vizionarsko. Nacionalizem premaga idejo o federativni ureditvi habsburške monarhije in jo s tem razbije. Na njenem pogorišču ustanovljene novo nastale narodne države, s Češkoslovaško na čelu, z Münchensko konferenco leta 1938 pripelje nazaj pod nemško oblast. Drugi del tragedije se konča na pragu prav te konference, kjer Zahod žrtvuje Češkoslovaško nacistični Nemčiji, in konča se na pragu nove svetovne vojne.

Z Münchnom se začne tretje obdobje tragedije in se leta 1948, sto let po Frankfurtu, tudi konča. Do takrat Češkoslovaška pod novim voditeljem Edvardom Benešem izseli nemško manjšino. Ideja nacionalne etnično homogene države s tem dokončno zmaga. Takrat se uresniči še zadnje Palackyjevo opozorilo: Češkoslovaška kot zadnja srednjeevropska država pade pod vpliv »univerzalne slovanske monarhije« sovjetske Rusije. Tragedija Srednje Evrope je tako s češkim primerom zaključena, vendar je prav zaradi tega še večja. Češki narod, pod vodstvom Edvarda Beneša, se razočaran nad zahodnim obnašanjem v Münchnu obrne k sovjetski Rusiji in jo vidi tudi kot svojo največjo zaveznico. Leta 1948, sto let po frankfurtskem parlamentu, Čehi postanejo del sovjetskega vplivnega območja, ki je posledica poveljne delitve Evrope med velikim tremi na Jalti.

¹ Po mirovni konferenci v Versaillesu, na kateri temelji evropski mir po 1. svetovni vojni.

I. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE – PRVIČ

1. NACIONALIZEM IN NADNACIONALNOST

Celo v svetu znanosti ni soglasja o splošno sprejemljivi definiciji pojma nacionalizem. Velik razpon definicij je posledica mnogih pojavov, prek katerih se je nacionalizem uveljavljal v zgodovini narodov od osemnajstega stoletja naprej. Če uporabim Rizmanove definicije ključnih pojmov, ki so relevantni za povezavo s pojmom nacionalizem, je narod politično ozaveščena etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti. Ideologijo, ki to zahteva, lahko izenačujemo z nacionalizmom. Nacionalna država je država, ki jo sestavlja en sam narod oziroma nacija², medtem ko večnacionalne države sestavljata najmanj dva naroda. Mnogoetnično državo tako sestavljata najmanj dve etniji, ki še ne zahtevata državnosti (glej Rizman, 1991: 18). Identifikacija pojma nacionalizem se tako po Rizmanu pravilno izenačuje z občutkom pripadnosti narodu in ne, kot se to večinoma uporablja, državi. Nacionalizma po njem ne moremo razumeti samo v modernizacijski funkciji izgraditve stabilne države. Nacionalizem je namreč namišljen kot realni pojav: »Tako kot velja za najgloblji čustvi, kot sta ljubezen in sovraštvo, je tudi nacionalizem več kot le vsota sestavnih delov, ki bi jih lahko izmerili s pomočjo nepristranske in racionalne analize« (Rizman, 1991: 17).

Nacionalizem se po drugi strani pogosto definira kot ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete obstoječega ali potencialnega naroda (nacije). »Kohezija, družbena harmonija, samospoštovanje, čast, bratstvo: to so cilji, ki jih skuša doseči vsak nacionalist, in ideali vsakega naroda« (Smith, 1991: 62). Tako vsaka država potrebuje svoj narod (nacijo) in vsak narod (nacija) potrebuje svojo državo. Nacionalizem zato poskuša spomniti različne dele skupnosti, da jih v veliko družino skupnosti spajajo bratske vezi in tako daje občutek skupne pripadnosti.

V standardnem govoru postane nacionalizem gibanje, ki daje v svojem delovanju in razmišljanju nekritično prednost interesom svojega naroda nad interesi drugih narodov. Da bi se izognili pogosto slabšalni rabi pojma nacionalizem, rabijo nekateri besedo patriotizem – ljubezen do svoje domovine. Tako se je od devetnajstega stoletja naprej pomen besede patriotizem pomaknil v korist vdanosti narodu (naciji) in nacionalni državi. Postal je sinonim za nacionalizem in nacionalno zavest. Za razliko od nacionalizma, ki so ga razumeli tudi kot ekspanzionizem, patriotizem ni nikoli deloval kot agresivna politična sila. Po Atlerju namreč med skupne sestavine nacionalizma prištevamo: »Zavest o

² Pri naciji gre v prvi vrsti za pripadnost oziroma lojalnost državi in ne narodu.

edinstvenosti oziroma posebnosti neke skupine ljudi, še posebej glede na njihovo etnično, lingvistično ali religiozno homogenost, poudarjanje skupnih sociokulturnih vedenjskih norm in zgodovinskega spomina; Občutek skupnega poslanstva; Prezir in sovraštvo do drugih narodov/ljudstev (rasizem, ksenofobija, antisemitizem)« (Alter, 1991: 224). Pri mnogih definicijah nacionalizma ni težko opaziti, da odkrito »navijajo« za en narod in da se drugi narodi v njih ne morejo prepoznati. Skrajne definicije celo zanikajo njihovo pravico do obstoja.

Začetki nacionalizma so bili povezani s političnimi sistemi, ki so poudarjali posameznikove pravice in njihovo suverenost. Proces se začne s francosko revolucijo konec osemnajstega stoletja, kjer se legitimira tretji stan, meščanstvo. Vsem izpeljavam nacionalizma je skupna »združevalna ideologija, ki ji je referenčna družbena skupnost narod« (Južnič, 1981: 135). Vendar pa nacionalizem postane natančna kategorija šele, ko ga postavimo v konkreten zgodovinski okvir. Nacionalizmi se namreč razlikujejo od primera do primera, glede na zgodovinske okoliščine, »predvsem v odnosu do lastne narodne države« (Anderson, 1998: 24). V devetnajstem stoletju se tako na področju Srednje Evrope³ začne boj med »nemškim« nacionalizmom in »avstrijsko« nadenacionalnostjo.

Večinoma so nacionalizmi devetnajstega stoletja skušali vzpostavljati zavest o »trajanju legitimnosti in realnosti zvez, ki jih je zgodovina že potrjevala« (Južnič, 1981: 135). V ta primer sodi Nemčija, ki se je v svojem konsolidiranju in politiki opirala na svojo zgodovinsko dediščino – »dediščino Svetega rimskega cesarstva,«⁴ čeprav je bilo takratno dojemanje nacije nadenacionalno. Najvišja oblast svetega rimskega cesarstva je bil cesar⁵, ki je bil gospodar svojega ozemlja. Cesarji so bili po zgodovinskem naključju navadno nemške narodnosti. Cesarji nemškega cesarstva so bili tudi avstrijski cesarji, ki se niso imeli za Nemce. Prav tu je tudi izhodišče konfliktov, ki prihajajo na dan v odnosu nemškega naroda proti drugim srednjeevropskim narodom, v prvi vrsti tistemu, na katerega meji: češkemu. Nemci se imajo za bolj izdelan narod, ki ne priznava enakih pravic drugim malim narodom, ki so spadali pod sveto nemško cesarstvo in so se morali narodno šele razviti.

³ Meje Srednje Evrope kot kulturno-političnega pojma se v veliki meri ujemajo z mejami Avstro-Ogrske pred 1. svetovno vojno. V avstrijskem delu so bile: Spodnja in Zgornja Avstrija, Tirolska, Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška z Gradiško, Trst, Istra, Dalmacija, Češka, Moravska, Šlezija, Galicija in Bukovina. V Ogrskem pa »zgodovinske ogrske pokrajine«: Madžarska s Transilvanijo, Slovaška, Hrvaška in Slavonija (glej Južnič, 1985: 70).

⁴ Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti je bila nadržavna multinacionalna skupnost, ki je povezovala plemiče in njihova posestva s področja današnje Nemčije, Avstrije, Češke, Slovenije, Švice, Belgije, Nizozemske, Luksemburga, Italije in Poljske. Ustanovil ga je Oton I., leta 962. Po dunajskem kongresu postane Nemška zveza.

⁵ »Ne kraljestvu, pač pa cesarstvu so pripadali tudi politični simboli: sveto kopje, cesarska krona in tudi cesarski prestol Karla Velikega v aachenski katedrali« (Schulze, 2003: 109).

Nasprotno aspiracije vsebuje nacionalizem, ki skuša »konzervirati obstoječe stanje državnih meja« (Južnič, 1981: 135). Ta izpeljanka nacionalizma je bila tipičen primer za večnacionalne dinastične države, zgodovinsko nastale države, ki znotraj sebe niso priznavale narodne različnosti. Ljudstva so se izoblikovala pod idejo nadnacionalne pripadnosti. Ljubezen do svoje domovine, oziroma patriotizem je bil povezan z univerzalnimi človeškimi ideali. Patriotizem je pomenil čustveno navezanost na »svoj kraj, na dinastično državo ali vladarja« (Alter, 1991: 223). Tudi avstrijski monarhi se torej pred pojavom nemškega nacionalizma niso čutili Nemce. Bili so v prvi vrsti vladarji, poklicani za vladanje. Pomembnejša kot nacionalnost je bila krona. Ko je dunajski dvor padel pod vpliv nacionalizma, je z unitarizmom in uniformiranostjo, ki ju je nujno potreboval za upravljanje države, dušil narodnostna trenja v dobro nemškega nacionalizma, ter s tem odprl svoje nacionalno vprašanje. Večnacionalne države, kot je habsburška monarhija, s pojavom nacionalizma niso mogle več izpolnjevati svojih nalog na treh odločilnih ravneh: »na ravni udeležbe pri oblasti, na ravni političnega sistema in na ravni legitimnosti« (Schulze, 2003: 154). »Kjer so bili krona, narod in konfesija eno, so nacionalna čustva dobila precejšen zagon, to pa je olajšalo in pospešilo integracijo države« (Schulze, 2003: 125). Avstrijska država kot dinastična večnacionalna država ni imela nobene zveze z načelom nacionalnosti. Država je namreč lahko združevalna sila le, če ima dolgo zgodovinsko tradicijo, ki je omogočila gospodarske in kulturne vezi. Pri večnacionalnem avstrijskem imperiju je ta pozicija države ravno obratna, saj zaradi kombinacije »večnacionalnosti z zapoznelimi gospodarskimi, političnimi in kulturnimi tokovi znotraj ene države deluje razdiralno in ne združevalno« (Južnič, 1981: 146). Čehi so se enako kot ostali »avstrijski« narodi izoblikovali pod idejo nadnacionalnega pojmovanja državnosti. Vse do vznika nemškega nacionalizma niso poznali svojega, lastnega nacionalizma. Nemci so se razvijali z ostalimi narodi, ki so poseljevali to srednjeevropsko območje, v neko svojevrstno skupnost, ki so jo združevali kultura, vera in vladarji. Nacionalizem pa je potisnil na stran vse druge vzporedne identitete in je zagovarjal pripadnost eni sami nacionalnosti. Tako se s prihodom nemškega nacionalizma zašibijo temelji avstrijske države, ki je bila za Palackega nujno potrebna za nadnacionalno povezovanje njenih narodov in ohranitev njihovih kulturnih posebnosti ter jezikov na nadnacionalni ravni.

2. NEMŠKI NACIONALIZEM

Nemci so glede na zahodne narode še posebno pozno ugotovili, da so Nemci. Nemški narod je dolgo ostal v »senci močne, skoraj mitične državne ideje« (Schulze, 2003: 109); Svetemu rimskemu

cesarstvu nemške narodnosti. Nemški narod je bil politično dejavna skupina nemških knezov, ki so skupaj s cesarjem nastopali kot »država«. Razdrobljeno nemško ozemlje je ugajalo politiki evropskega ravnovesja moči. Z Vestfalskim mirom leta 1648 so evropske velesile zagotovile obstoj in samostojnost mnogim nemškim državicam in nič drugače ni kazalo po dunajskem kongresu leta 1815.⁶ »V evropskem središču se je bilo treba ogibati koncentracije moči, kajti kdor bi zasedel to območje – bodisi ena od evropskih velesil bodisi sila, ki bo nastala v sami Srednji Evropi, bi lahko vladal samo, če bi se povezal s še eno evropsko velesilo« (Schulze, 2003: 214).

Nemški ljudski element je s svojo številčnostjo in kulturno močjo vsekakor globoko vplival na češki narod. Nemci so naseljevali ta prostor preden so se sploh zavedali, da so Nemci. Češka je bila poseljena z velikimi nemškimi manjšinami. Problem s sudetskimi⁷ Nemci pa je bil pozneje tako ali tako največji problem med Nemci in Čehi. Tudi multietnično vlemesto Praga je bilo, ne le češko in judovsko, pač pa tudi nemško. Češka nacionalna kultura je bila torej neizogibno povezana z nemškim kulturnim izročilom in prav zato je nemški nacionalizem s tem dejstvom prerasel v neposredno zanikanje češkega naroda. Ker nemški narod zraste na temelju kulture in predvsem jezika, s tem ogrozi narodni obstoj Čehov.

2.1 Kulturnation

Če je v zahodnem primeru nacionalne države narod nastal z »mirnim delovanjem države in različnimi elementi v njej, ki so se med seboj povezovali in gradili državo počasi, evolucijsko,« se pravi z združevalno močjo skupne politične zgodovine, je pri drugem, tudi nemškem primeru, kjer je bilo »pomanjkanje sile, ki bi spremenila absolutno državo v nacionalno državo,« in je primanjkovalo mirnega delovanja države, narod zgrajen iz »kulturne lastnine, ki je bila skupna in dejavna pri ljudeh« (Berend, 1995: 55). Ideja demokratičnega individualizma, rojena v času francoske revolucije, je tako dala vzgon narodni aktivnosti, ki je vodila k rojstvu novih narodnih držav iz narodov, ki so stoletja imeli le kulturno eksistenco. Tako je za Nemce veljalo, da drugače kot na Zahodu tu ni bilo državnih, institucionalnih, pa tudi nobenih ideoloških okvirjev, v katerih bi se mogel definirati narod v sedanost.

⁶ Po Napoleonovem porazu je na kongresu na Dunaju ustanovljena Sveta aliansa, zveza evropskih »legitimnih« vladarjev, na pobudo ruskega carja Aleksandra I., avstrijskega cesarja Franca I. in pruskega kralja Friderika Viljema III. Skušala je ohraniti evropske monarhije in obstoječi red ter dušila vsako demokratično in republikansko gibanje.

⁷ Sudeti ležijo na severozahodu Češke in so del dežel sv. Vaclava. Poseljeni večinoma z nemškim prebivalstvom (okoli 3 milijone), ki tu živijo že 500 let. S pojavom nacionalne Českoslovaške države se začelo trenja med sudetsko nemško manjšino in Čehi. (glej Cohen 1989: 10).

»Zato je bil narod vizija prihodnosti in prepoznati jo je bilo mogoče edino v skupnem jeziku in kulturi ...« (Schulze, 2003: 163). Johann Gottfried Herder (1744-1803)⁸, pionir nemške nacionalne ideologije, razvije koncept kulturnationa, ki izide iz nemške posebnosti. Zgraditi je bilo potrebno duhovno Nemčijo, združeno s svojim jezikom in kulturo, ki sta bili zanj, glavni ekspresiji »nacionalnega karakterja«.⁹

Narodni duh po njegovem mnenju zahteva »samorealizacijo z narodno skupnostjo, ne s posnemanjem tujcev, pač pa skozi kulturalizacijo posameznega narodnega karakterja, ki se uresničuje v jeziku, poeziji in narodnih običajih« (Schulze, 2003: 163). Herder tako formulira koncept »jezikovnega naroda«, pozneje imenovanega kulturnation. Nemški narod je tako postal narod, ki ga predvsem združuje jezik. »Čigar materin jezik je bil nemščina, ta je bil neizbežno za celo življenje Nemecc« (Schulze, 2003: 163). Tako je tudi nemško govoreče prebivalstvo na češkem ozemlju postalo nemško.

Ideja kulturnationa se je v Nemčiji hitro prijela in se povezala s pangermanizmom, ki je bil organiziran kot filozofija in politika nemškega naroda. Kot so ga razumeli Čehi, je eden izmed temeljnih vzrokov za obe svetovni vojni. Tomaš Garrigue Masaryk (1859–1937), ustanovitelj in prvi predsednik Češkoslovaške, je tako razumel pangermanizem, po katerem imajo Nemci »prevlado v industriji in tehniki. Imajo vojaške uspehe in prevlado v znanosti, šolstvu, filozofiji, glasbi in umetnosti. Nemci imajo pravico, če ne kar dolžnost, obvladati svet. Nemci so z eno besedo Herrenvolk, edini absolutni Herrenvolk¹⁰« (Masaryk, 1994: 70). In tak narod potrebuje in si »zasluži« svojo nacionalno državo, ki bo vključevala v svoje ozemlje vse nemško govoreče prebivalce. Tudi s češkega ozemlja.

2.2 Nacionalna država

Z nacionalizmom in s priznanjem državljanov njihovim nacionalnim državam se temeljito spremeni evropski politični sistem. Narodi hrepenijo po svobodi, »ki naj bo, če je že odvisna od boga, vsaj brez posrednikov« (Anderson, 1998: 16). Zagotovilo te svobode pa je suverena država. Zavest srednjeevropske, nadnacionalne pripadnosti doživi nepopravljiv udarec, od katerega si ni več opomogla prav s strani nemškega nacionalizma, ki je temeljil na nacionalni državi. Ključno vlogo pri nemški nacionalni državi sta odigrala prav skupni jezik in kultura, saj se je le tako kulturni narod lahko

⁸ Nemški viharški pesnik.

⁹ Specifičnost narodnega značaja. Raziskave nemškega narodnega karakterja so odkrivale, da odnos Nemcev do oblasti ni demokratičen, marveč avtoritativen. To naj bi izviralo iz avtoritativnosti nemške družine, kjer je poudarjena vloga očeta in to naj bo v fašizmu peljalo k pripravljenosti sprejeti avtoriteto »vodje« (Južnič, 1981: 282).

¹⁰ Vladujoči narod.

združil v državo, »politično, jezikovno in kulturno skupnost« (Atler, 1991: 237). Narod si prizadeva za ustanovitev svoje države in pri tem ima ključen pomen »nacionalna zavest«. ¹¹ Ljudstvo v nacionalni državi namreč noče biti le vsota naključnih pripadnikov države. Moderna država je namreč temeljila na nacionalizmu, za katerega sta narod in suverena država bistveni ideji za mobilizacijo politične volje naroda. Država je imela zelo pomembno vlogo pri homogeniziranju prebivalstva, saj teritorizacija narodov pospeši nastanek samozadostnih domovin, »z mejami, ki jih je mogoče braniti, ter z razvejanim gospodarstvom, ki služi interesom razširjajočega se prebivalstva« (Smith, 1991: 59). Ljudstvo ki je eno z narodom in tako ni le kulturna pač pa tudi politična in gospodarska skupnost. Nacionalna država je suverena tako v zunanjih kot notranjih odnosih. V notranjih odnosih je poenotena in s tem se v zunanjih odnosih ločuje od drugih.

»Krščanski mit«, ¹² nadomesti narodna zavest, ki poudarja »skupne nacionalne značilnosti in skupno nacionalno usodo, s skupno zgodovino, kulturo in obstojem tradicionalnih jezikovnih skupnosti« (Berend, 1998: 51). Prejšnji miti, na katerih je osnovana tudi habsburška monarhija, pa so postulirali naravo in po božje institucionaliziran hierarhični red. »Subjekti so bili popolnoma lojalni tako zemljiškim gospodom kot monarhom, ki so vladali večnarodnim, večjezičnim dinastičnim državam, popolnoma različnim od moderne države« (Berend, 1998: 51). Nemci pa so potrebovali ozemlje za svoj hitro rastoči narod, ki je bil posledica bliskovitega gospodarskega razvoja, kar se pred prvo vojno uresniči v pojmu Mitteleuropa, kar vodi v prvo svetovno vojno. Glede na to, da so »etnogeografske meje med Nemci, Francozi in Italijani ostre in določene, medtem ko so na vzhodu nedoločene in prepletene – narodi so zmešani med seboj ...« (Masaryk, 1994: 83), se je Nemčija lahko širila le proti vzhodu, najprej proti habsburški monarhiji in znotraj nje najprej proti Češki, njeni vzhodni sosedi, ki je bila od nekdaj »Nemcem trn v očesu« (Masaryk, 1994: 71). To je seveda opravičevala s tem, da je bolj izdelan narod in je imela na njenem ozemlju velike nemške manjšine.

3. ČEŠKA NALOGA

Čehi se začnejo spraševati, kako se obnašati kot člani majhnega naroda, determiniranega z lastno eksistenco, preživetjem. Tako tudi postanejo »mali narod«, ogrožen s svojo veliko sosedo na zahodu –

¹¹ »Občutek pripadnosti politični in družbeni skupnosti, ki predstavlja – ali bi hotela predstavljati – narod, organiziran kot državo« (Alter, 1991: 233).

¹² Verovanje v obstoj univerzalne verske skupnosti, ki je stoletja zagotavljala ultimativen občutek identitete za večino Evropejcev. Tudi povezovanje Češke kraljevine leta 1526 s Habsburžani v obrambi krščanstva proti Turkom ima to osnovo.

Nemčijo. Njen vpliv globoko vpliva na narodno samozavest Čehov. Mogočni kulturnation postavlja Čehi v pozicijo, ko se morajo kot narod braniti pred uničenjem. A ne le to. Čehi bodo ob Nemcih »narod le tedaj, kadar mu gre več kot le za golo existenco. Gola existenca ne more tvoriti programa in smisla naroda« (Kosik, 1993: 37). Še posebej ne ob nemškem narodu, ki se ima za superiornega in kulturno bolj izdelanega od češkega.¹³ Potreben je predvsem kulturni razvoj in izdelanost, ki jo je treba postaviti ob bok nemški in hkrati ne pozabiti, opominjati, da so zaradi majhnosti v neenakem položaju glede na Nemce.

Čehi so bili na Češkem v večini, vendar so se komaj prebudili iz kulturne nezavesti in se postavljali po robu Nemcem, povsem zavestnemu zgodovinskemu narodu. Živeli so v senci nemškega nacionalizma in so kot edini med vsemi slovanskimi narodi imeli Nemce za edine tekmece. »Nacionalna Nemčija je zahtevala zgodovinsko dediščino, dediščino Svetega rimskega cesarstva, v katero je bila seveda vključena tudi Češka. Vsi nemški nacionalisti so domnevali, da bo Češka del nove nemške narodne države« (Taylor, 1956: 74). Ohranjanje lastnega jezika je postala osrednja točka ohranjanja njihove nacionalnosti. Tako lahko razumemo Palackega, ko se sprašuje v imenu svojega naroda: »Kako naj dosežemo izdelanost, če se v uradih in na predavanjih govori nemško ...« (Palacky, 1865: 62). Masaryk je med 1. svetovno vojno v imenu češkega naroda nasprotoval nemškemu nacionalizmu, ki je medtem prerasel v pangermanizem, z besedami: »Malo višja ali nižja kultura še ne daje pravice vladati nad narodi, ki se razvijajo na svoj način. Različni narodi so na različni stopnji razvoja. Nikjer ni zapisano, da morajo biti vsi tudi enako razviti. Zadostuje, če izboljšujejo svoje znanje in razum ter si prizadevajo za napredek« (Masaryk, 1994: 133). Češki narod je tako zmeraj goreče propagiral napredek in humanistične ideale, kar pa ne pomeni, da s tem ni zaviral napredka drugih narodov.

Obstoj »malega« češkega naroda pomaga njihovi kulturi, da se razvija in obnavlja na drugačen način, kot to počne njihova velika soseda. Za Čehi tako kot za druge male narode »postaneta kultura in zgodovina sredstvo njihovega obstoja« (Smith, 1991: 64). Bolj ko češki narod ogroža nemška kultura, bolj povzdigujejo pomen svoje lastne, samobitne kulture, ki jo je treba na vsak način obvarovati. Prav dejstvo, da sta češka kultura in gospodarstvo povezana z Nemci, v njihovih očeh dvigne pomembnost ločevanja obeh narodov in kultur. Zaradi te ločitve naj bi se, kot piše Karel Kosik, pregrešil cel narod: »Čehi so odklonili ponemčenje in imeli toliko predrznosti, da so nastali novodoben narod. Leta 1848

¹³ Palacky opisuje stanje tedanjega časa: »V naročju spektakularnega nemškega naroda se zmeraj najdejo posebni filozofi, ki znajo dokazati, da je narodna enakopravnost čisti nesmisel. Omenjajo naravo, ki ne rodi dveh popolnoma enakih listov, tako tudi narodom ni podelila svojih darov enako in tistemu, ki je dala kakšne prednosti, jo ima ta pravico izkoristiti. Nemci so tako pleme, naravno bolj nadarjeni, močnejši in bolj izdelani kot Slovani...« (Palacky, 186: 62).

se niso udeležili frankfurtskega parlamenta, niso soglašali z vključevanjem v nemški rajh, v prvi svetovni vojni so izdali habsburško monarhijo, razbili Avstro-Ogrsko in se postavili v vrsto naslednjih katastrof leta 1938, 1968 ...» (Kosik, 1993: 66).

Vendar tudi mali narodi izvajajo svoj nacionalizem in niso le žrtve velikih narodov. Tudi mali narodi imajo selektiven zgodovinski spomin. Sklicujejo se na krivice, ki so se jim dogajale v zgodovini in pozabljajo na svojo odgovornost. Čehi se v svojem spraševanju začnejo boriti za svoje pravice, pravice malega naroda. Vendar s tem prižgejo zeleno luč za vse ostale, ki poskušajo storiti isto. Tako narodne zahteve malih narodov na narodno mešanem srednjeevropskem ozemlju naletijo na konfrontacije, saj so se za svoje probleme pripravljene boriti, ne glede na težave, ki jih s tem povzročajo drugim. V odgovoru na češko vprašanje Čehi pozabijo na naravno pravo, ki izenačuje vse narode in jih tako goreče propagirata Palacky in pozneje Masaryk. Tudi oni krenejo na pot svojega nacionalizma in z ustanovitvijo svoje nacionalne države ne upoštevajo vseh dejavnikov svojih sosedov pri določanju mej z njimi. Tudi oni v češkoslovaški državi ne omogočijo ostalim narodom pravice po načelu federalizma, ki ga tako goreče najprej propagirajo. Tudi oni tako kot Habsburžani centralizirajo češkoslovaško državo, ker tako ureditev nujno potrebujejo za vodenje in poenotenje države. Tudi oni v izgrajevanju skupnega češkoslovaškega naroda favorizirajo svoj narod nasproti slovaškega in ga razumejo, da bo enoten češkoslovaški narod v bistvu češki in da bo Češkoslovaška republika njihova narodna država. In predvsem Čehi, obremenjeni s svojo nemško sosedo, propagirajo med drugo svetovno vojno povezovanje z drugo veliko državo, ki meji na srednjeevropski pas, vendar z njo ne mejijo direktno - Sovjetsko Zvezo, katere »žrtev« zopet postanejo.

4. REVOLUCIONARNO OBDOBJE - LETO 1848

Leta 1848 pride iz Francije preko Nemčije do habsburške monarhije nauk o človekovih pravicah. »Avstrijska ideja« je bila izzvana na boj »in ko je bila izzvana, se ni mogla nikoli več povrniti v nezavedno varnost preteklosti« (Taylor, 1956: 63). Tako kot drugod po Srednji Evropi se tudi v čeških deželah prebudi nacionalno zavedanje češkega naroda. Ko pride revolucija do Prage, so 11. marca radikalni praški razumniki izdelali svoj program.: »Terjali so enakost češčine in nemščine v šolah in upravi; Šlezija, Moravska in Češka, dežele krone sv. Vaclava, naj imajo skupno osrednjo pisarno in za splošne zadeve parlament, ki bi se shajal izmenoma v Pragi in Brnu« (Taylor, 1856: 67). Tako sta zahteva po jeziku in zgodovinske zahteve postale češki narodni program. »Ti dve vprašanji sta bili odločilni za usodo Češke in s tem tudi za usodo celotne Srednje Evrope od tega večera, 11. marca,

dokler nista bili dokončno rešeni leta 1945, ko so bili Nemci izgnani iz vseh zgodovinskih dežel sv. Vaclava» (Taylor, 1956: 67). Dejanje Čehov po drugi svetovni vojni je pomenilo dokončno priznanje nacionalno unificirane države s strani češkega naroda. Popolno nasprotje tega, kar zagovarja František Palacky v frankfurtskem parlamentu, na pomlad narodov.

4.1 Frankfurtski parlament

Ravnovesje evropske moči, ustanovljeno leta 1815 na Dunaju, se v revolucionarnem letu 1848 temeljito spremeni. Zbudil se je nemški narod. Nemški liberalci v revoluciji hočejo ustanoviti demokratično državo z monarhičnim vrhom, vendar je to zahtevo še vedno lahko razumeti s tem, da je nemško ljudstvo »od vseh ljudstev najsposobnejše in njegova kultura najvišja« (Schulze, 2003: 173). 585 zastopnikov nemškega ljudstva, ki so se 18. maja zbrali v Pavlovi cerkvi v Frankfurtu na Maini, da bi združili Nemčijo na podlagi liberalne demokratične ureditve, ki bi temeljila na človekovih pravicah in suverenosti ljudstva, se nikakor ni moglo sporazumeti, kaj naj bi nova država sploh bila.¹⁴ Na kongresu je zmagal odpor proti liberalni, malonemški rešitvi, da bi Nemčija postala Velika Prusija. Velika večina zbranih je za »Veliko Nemčijo, pod habsburškimi cesarji, obujena stara država s kapljico liberalnega olja za maziljenje«, piše Hagen Schulze, saj se je večina poslancev zaklinjala med drugim na »Češko kot glavo in čelo Nemčije« (Schulze, 2003: 214). Civilizacijsko poslanstvo so Nemci videli seveda tudi na Vzhodu in Balkanu. »Da so se tam drugi narodi prav tako bojevali za nacionalno neodvisnost, je bilo v debatah nemške narodne skupščine skoraj brez pomena« (Schulze, 2003: 214). Po dolgotrajnih razpravljanjih, ki preprečujejo učinkovito delo narodne skupščine, uvedejo poslanci 28. junija osrednjo oblast. Za državnega upravitelja določijo aristokrata, avstrijskega nadvojvodo Janeza, in s tem se nakaže poznejše povezovanje nemškega nacionalizma s habsburško monarhijo. Narodna skupščina nima izvršnih teles in je zato nemočna ob težnjah različnih nemških držav.

¹⁴ «Že na začetku se pokažejo velike razlike med konzervativnimi strujami, ki imajo v Narodni skupščini večino in se zavzemajo za Nemčijo kot dedno monarhijo, pod vodstvom Prusije ali Avstrije, in radikalno demokratičnimi skupinami, ki hočejo doseči republiko« (1996: 723).

4.2 Pismo Palackega in avstroslavizem

Bismarck¹⁵ je pozneje pojasnjeval, da lahko tisti, ki poseduje Češko, drži v šahu Evropo. V nasprotju s tem pa »federativna ideja Palackega izhaja iz humanitarnega poslanstva Srednje Evrope. Svoboda malih nacij naj bi zagotavljala varnost velikih« (K., 1991: 138). Vendar je treba to razlago razumeti kot začetek nacionalizma malega naroda, ki povzdiguje svoj problem nad probleme drugih in mu subjektivno dviguje pomen v širšem smislu.

Nastanek habsburške monarhije je bil za Palackega iz zgodovinskega stališča nujen za Čehe, pa ne le kot obramba pred Nemčijo in Rusijo, kar Čehi po münchenski konferenci pozabijo, pač pa tudi zaradi notranjih razmer. »Če bi se zgodilo, da bi vsak narod ohranil zase polno suverenost, v koliko medsebojnih krvavih bitkah bi se znašli med seboj« (Palacky, 1865: 20). Nadnacionalno razmišljanje Palackega se razvije v avstroslavizem, v podporo slovanskih narodov pri obrambi pravične monarhije, v kateri bi lahko mali narodi ohranili svoje kulturne posebnosti. Palackyjevo in pozneje Masarykovo razmišljanje je češki narodni program, ki je le zgodovinski odgovor o smislu človeške eksistence, na temelju katerega se preučuje položaj »češkega naroda in se formulira politika tega naroda kot zgodovinskega subjekta v Srednji Evropi« (Kosik, 1993: 36). To vprašanje je odprl Palacky, ko je bil povabljen, da v imenu Slovanov in češkega naroda spregovori v frankfurtskem parlamentu. Vendar Palacky tja ni odšel. Enajstega aprila 1848 pošlje v Frankfurt pismo in s tem sebe in svoj narod dokončno loči od nemškega. Palackyjevo pismo v frankfurtski parlament tako »nedvomno spada med najpomembnejše dokumente češke pa tudi evropske politike« (K., 1991: 138).

4.2 1 Nemčija

Palacky zavrne udeležbo zbora, ki hoče »namesto dosedanje vezi med kneževinami narediti zvezo nemškega naroda, nemški narod povezati v stvarno enoto, utrditi zavest nemške narodnosti in s tem namenom razširiti moč nemške države,« ker ni Nемец, ampak je »Čeh, slovanskega rodu« (Palacky, 1865: 70). S tem razlogom se ne more udeleževati nacionalnih zadev Nemčije. Njegovo pismo tako naznani »voljo češkega naroda do obstoja« (Taylor, 1956: 74). Palacky to opravičuje z argumentom, da Nemcem na Češkem ni »nikoli pripadala niti zakonodajna, niti sodna niti izvršna oblast« in nadaljuje, da »dosedanjo zvezo čeških dežel z nemško zvezo ne smemo nikoli razumeti kot zvezo

¹⁵ Otto von Bismarck (1815-1890), pruski ministrski predsednik in ustanovitelj nemške narodne države leta 1870 ter kancler nemškega cesarstva.

naroda z narodom, ampak vladarja z vladarjem« (Palacky, 1865: 71). Nemško stremljenje in hotenje k temu, »da se Avstrija in skupaj z njo Čehi, narodno spoji z nemško državo, zahteva od njih samomor, kar nima nobenega moralnega ali političnega smisla« (Palacky, 1865: 75). Narodno pravo je namreč izenačeno z naravnim pravom in zato »nima noben narod pravice, da bi se za njegov uspeh žrtvoval sosednji narod ... ker narava ne pozna vladajočih in obvladanih narodov« (Palacky, 1865: 73).

4.2 2 Avstrija

V svojem pismu v Frankfurt je Palacky razložil poglede Čehov glede reforme avstrijske države in tu se začne kasnejša Ideja avstrijske države. Ne glede na to, da je imel češki narod pravico do samostojnosti,¹⁶ Palacky ni zahteval samostojne češke države, pač pa je zagovarjal obstoj habsburške monarhije z znamenitim stavkom: »Če bi avstrijske države ne bilo, bi jo morali v korist Evrope in humanosti same, čimprej sami narediti« (Palacky, 1865: 15). Palacky s tem stavkom postavi Češko na čelo avstroslavizma. Njegov češki in ostali avstrijski narodi niso sami dovolj močni, »da bi se za vse bodoče čase mogli kosati z mogočnim sosedom. Preživijo lahko le tedaj, ko bodo v trdni in varni zvezi združeni v eno. Prava življenjska žila te potrebne narodne zveze je Dunaj« (Palacky, 1865: 72). Obdobje med obema svetovnjima vojnama pokaže pravilnost razmišljanja, saj so novonastale nacionalne države nesposobne medsebojnega povezovanja predvsem zaradi bojazni pred restavracijo monarhije in tako razdrobljeno srednjeevropsko področje kliče Nemčijo v čedalje večjo agresivnost.

4.2 3 Rusija

Palackyjevo pravilno razmišljanje o obstoju monarhije se kaže tudi v njegovem svarjenju pred drugo veliko sosedo. Palacky se je prvi zavedal bližajoče nevarnosti z vzhoda - ruske monarhije, saj federativna reformirana močna Avstrija ne bi postala le blok proti Nemčiji, pač pa tudi proti naraščajoči ekspanziji Rusije, ki ga je kot prepričanega demokrata motila. Palacky v frankfurtskem pismu piše, da »gola možnost ruske univerzalne monarhije ne pozna bolj odločnega nasprotnika in napadalca od mene. Ne zato ker bi bila ruska, ampak zato ker bi bila univerzalna« (Palacky, 1865: 72).

¹⁶ 1526-ega leta avstrijski nadvojvoda in poznejši rimsko-nemški cesar Ferdinand I. postane tudi kralj Ogrske in Češke. S tem se združijo avstrijske dedne dežele z deželama Štefanove in Vaclave krone pod oblastjo habsburške monarhije. Čehi se torej združijo z Avstrijo in Ogrsko v personalno unijo. Vse tri države imajo skupno dinastijo in hkrati ostanejo samostojne. Združijo se le zaradi turške nevarnosti. (glej Masaryk, 1994: 144)

Razbita avstrijska država kar kliče po ruski sili: »Predstavljajte si avstrijsko državo, razdeljeno na mnogo republik, kakšen ljubi plen univerzalne ruske monarhije« (Palacky, 1865: 75). Ironija zgodovine se pokaže natanko sto let po tem znamenitem stavku, ko s Češkoslovaško doseže Sovjetska zveza skrajno zahodno mejo svoje »univerzalne monarhije«.

Ne glede na to, da se je Rusijo imenovalo Slovanska monarhija, jo Palacky razume kot imperij, »ki hoče čim hitreje osnovati univerzalno monarhijo, nepregledno in najsilovitejše zlo, katastrofo brez miru in mej, katero bi jaz, Slovan s telesom in dušo, za dobre človeške namene težko hotel, da bi se imenovala za slovansko« (Palacky, 1865: 72). Reformirana avstrijska država, ki bi bila družina enakopravnih narodov, združenih v močno državo, kjer bi vsi spoštovali in negovali svojo samobitnost, je popolna negacija tistega, s čimer Milan Kundera leta 1984, ko Srednje Evrope ni bilo več in se je uresničilo Palackyjevo predvidevanje, opisuje Rusijo: »Enotna, standardizacijska, centralistična, odločena, da sleherni narod v svojem cesarstvu ... spremeni v enovito rusko ljudstvo« (Kundera, 1991: 128).

Čehi Rusije ne vidijo kot še ene evropske sile, »marveč, kot edinstveno civilizacijo, neko drugo civilizacijo« (Kundera, 1991: 120). Ruski pogled na Srednjo Evropo je drugačen od nemškega. Če imajo Nemci Češko za neizkoriščeno ozemlje za velikonemško ekspanzijo, potem ima za Rusijo drugače izpeljano vlogo. Prostor Srednje Evrope in z njim Češka je samo »predobmočje, tamponsko ozemlje, ki kot obrambni nasip brani notranjost imperija« (Kosik, 1993: 69).

4.3 Slovanski kongres

Čehi in ostali avstrijski Slovani se 2. julija zberejo v Pragi na zasedanju svojega slovanskega kongresa kot odgovor na »nemškega« v Frankfurtu.¹⁷ Ironično in tragično je, da je ravno izid slovanskega kongresa podrl češke upe v avstroslavizem. V slovanskem kongresu v Pragi je bilo moč še zadnjič slišati nasprotovanja med enotnostjo države in naroda. Slovanski kongres, pod predsedstvom Palackega, je sprejel poslanico avstrijskemu cesarju, »v kateri se slovanski narodi izrecno odpovedujejo lastnim državam. Konča naj se le prevlada Nemcev v habsburški cesarski državi in ustanovi federativna država, ki bo temeljila na enakopravnosti vseh pripadajočih narodov« (Schulze, 2003: 215). Spomenica pa je ugovarjala proti vsaki zvezi z Nemčijo. Palacky je v Ideji avstrijske države opozarjal Habsburžane na to, kako so avstrijski politiki leta 1848 hoteli v Frankfurtu razdeliti

¹⁷ V manifestu evropskim narodom so se udeleženci izrekli za gesla "svoboda, enakost in bratstvo", za popolno enakopravnost vseh narodnosti ne glede na njihovo politično moč (glej Taylor, 1956: 77).

Avstrijo na dve polovici in eno povezati k novi nemški državi, o kateri se še ni vedelo ali bo republika ali prusko cesarstvo, drugo pa k ogrskemu cesarstvu in vprašal dunajski dvor: »Kdo se je takrat najbolj odkrito in goreče boril za enotno Avstrijo, če ne Slovani?« (Palacky, 1865: 46).

Po desetih dnevih kongresa v Pragi, ob uličnih nemirih radikalnih Čehov, ki zahtevajo avtonomijo Češke in ustanovitev češke države in so nasprotovali zmernim Čehom s Palackim na čelu, kongres razpustijo. Tragedija se kaže v vsej svoji razsežnosti, saj je vojska dunajskega kneza Windischgratza zadržala težnje čeških radikalov po svobodi, kljub temu da bi politično močnejši, zmerni Čehi na kongresu »za preporod avstrijske države ... radi – z velikokrat preskušeno močjo in zvestobo – prispevali sinove velikega slovanskega rodu, katere razne veje se bodo razveselile že dolgo zaželene svobode pod očetovsko vlado vašega cesarskega veličanstva« (Schulze, 2003: 216). Radikalni revolucionarni nemiri v Pragi so hoteli doseči enak uspeh kot revolucija na Dunaju. Windischgratzova zmaga je gotovo prinesla poraz programu češke avtonomije. Zmerni Čehi so celo pozdravljali poraz praških radikalov. Še naprej so verjeli v avstroslavizem, še posebej, ker so videli, kako šibak se je pokazal češki radikalizem. »... toda zdaj se je bilo treba za uspeh svojega programa truditi v osrednjem parlamentu na Dunaju, namesto v deželni - praškem. Zato so češki voditelji komaj čakali, da se udeležijo ustavodajne skupščine, ki so jo prej nameravali bojkotirati. V strahu pred Frankfurtom in nemškim nacionalizmom so podpirali centralizirano avstrijsko državo, ki so jo v veliki meri ustvarili Nemci« (Taylor, 1956: 78).

Čehi so se tako bali nemškega nacionalizma. Nemci so se bali, da bi se cesarstva polastili Slovani. Ustavodajna skupščina, ki se je sešla julija 1848 na Dunaju, je predstavljala dvojni kompromis: »Liberalci so sprejeli cesarstvo in dinastijo, dinastija je sprejela liberalizem« (Taylor, 1956: 79). Vsi temeljni problemi so se samo odložili do leta 1867, ko sprejmejo dualizem na škodo slovanskih narodov in z njim ogrozijo tudi češkega.

5. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE, NACIONALNO VPRAŠANJE – PRVIČ

Temeljna značilnost in posebnost avstrijske države je bilo torej njeno nacionalno vprašanje.¹⁸ Grozeči nemški nacionalizem je prinašal grožnjo Čehom in ostalim avstrijskim narodom, kajti monarhija ne

¹⁸ Narodnostna sestava avstrijske države se temeljno razlikuje od vseh drugih držav na svetu. »Samo ogromna Rusija v svojem naročju drži več narodov kot Avstrija. Toda tam njen rojak, ruskoslovanski, sestavlja najmanj 84 odstotkov prebivalstva. V Avstriji je Nemcev komaj 23, Madžarov 14, Italijanov in Romunov skupaj 17, Slovanov pa okoli 45 odstotkov; Slovani pa, relativno večinski narodi, se delijo tako

more biti sredstvo enih narodov za dosego drugih, saj s tem avstrijska država ni več »zastopnik tiste ideje, ki ji daje posebno dolžnost in namen, biti pravičen dom za vse njene narode« (Palacky, 1865: 1). Obstoj avstrijske države je nujen tako za Čeha kot ostale slovanske majhne narode pod njeno krono, vendar je potrebna njena notranja reforma in obramba dvora pred nemškim nacionalizmom.

Čehi kot en izmed slovanskih narodov, ki so v monarhiji najštevilnejši, niso zahtevali vladanje Avstriji, »le glede narodnih pravic smo zahtevali in še vedno zahtevamo stati na ravni z drugimi narodi, nič manj nič več,« piše Palacky in nadaljuje, »ker ne morejo upati, da bi s svojimi silami zgradili svojo suvereno državo, ne moremo zgodovinsko-politično individualnost, svojo lastno narodnost in kulturo, kakor tudi avtonomno življenje, nikjer in nikakor lepše ohraniti kot v Avstriji – t. i. v Avstriji tako svobodni kot avtonomni in enakopravno urejeni« (Palacky, 1865: 47).

Palacky enakopravnost narodov izenačuje z naukom naravnega prava. Vsi narodi - tako veliki nemški kot majhni češki - so enaki. Zavrača, da bi katerikoli narod imel od narave dan monopol razuma, plemenitosti ali državnosti. Čehi so po principu naravnega prava enakopravni nemškemu narodu in zato ne more nihče od njih zahtevati, še posebej ne Nemci, »da bi se bil en narod pripravljen zaradi spoštovanja ali ljubezni do drugega naroda vdati smrti« (Palacky, 1865: 15).

5.1 Federalizem

Čehi preko Palackega prepoznajo, da gre v Avstriji spor o treh političnih ustrojih: centralističnem, dualističnem in federativnem. »Prvi prepušča hegemonijo samo nemškemu narodu, drugi ga deli med Nemce in Madžare, tretji pa izbere za geslo enakopravnost vseh narodov« (Palacky, 1865: 33). Če tako Čehi postavijo na čelo centralizma Nemce, ki se zatekajo k »zakonom močnejšega, ki je v resnici zakon nasilja,« (Palacky, 1865: 56) sebe postavijo na čelo zatiranih, majhnih in pravičnih. Tistih, ki zagovarjajo federalizem, ki ga Palacky definira v treh točkah.¹⁹ Palacky v imenu češkega naroda ne pozabi poudarjati, da so oni naredili prvi korak s tem, ko se na slovanskem kongresu v Pragi leta 1848 odpovejo, v imenu skupnega interesa, svoji samostojnosti, čeprav imajo do tega legitimno pravico, saj »vsak federalizem ne zoži, pač pa razširi svobodo« (Palacky, 1865: 57). S tem, ko se Čehi odpovedujejo samostojnosti, jo v bistvu pridobivajo, saj pripomorejo k skupni moči države, v kateri

v narečjih kot zgodovinski in literarni tradiciji na razčlenjene veje, le toliko, da se s težavo smatrajo za en narod« (Palacky, 1865: 19).

¹⁹ 1) Zakonodajna moč je razdeljena med vladarja in narode. 2) V avstrijski državi morata vladati zakon in red in nikoli nasilje enih nad drugimi. 3) Noben narod nima pravic nad drugim narodom, niti ga ne more uporabiti za sredstvo svojih ciljev (glej Palacky, 1865: 15).

morajo imeti enakopraven delež kot drugi. Njihova moč nasproti Nemčije lahko raste le v federalizmu. Enakopravna avtonomija, ki jo omogoča federalizem, zagotavlja legitimacijo skupne države in češko odločanje v upravi le-te, saj je »neizogibno, da bi bila obramba monarhije predmet dogovora in odločitve vseh enakih in to bi bilo za vse dokončno obvezujoče. Sprejetje svobodne ustave zahteva in nosi v sebi tak smisel« (Palacky, 1865: 56). Po načelih konstitucionalizma namreč narodi zmeraj izrazijo svojo voljo pri zakonodaji in ji zato priznavajo veljavo, »toda to centralizem in dualizem omejuje samo na posameznikove in politične pravice, samovoljno pa zanika pravo narodov« (Palacky, 1865: 61). S tem Palacky prizna dodobra zavedno narodno sestavo monarhije.

Slovanski narodi in z njimi Čehi so bili glede na Nemce in Madžare v večini. Tako kot Nemci so postali politični narodi. Palacky je opozarjal na nepravičnosti in neenakost slovanskih narodov, ki se prav tako lahko zatečejo k zakonom nasilja, saj opozarja dunajski dvor, naj »ne seje vetrov, če ne umiri viharja« (Palacky, 1865: 45). Navkljub nasprotovanju nacionalističnemu gibanju Nemcev Čehi sprejmejo ista načela igre prav s tem, ko svoje narodno gibanje postavijo na raven političnega odločanja v državi, ki jo sami potrebujejo. Čehi so se zavedali, da imajo za svoj lasten obstoj samo dve rešitvi. Nemškega nacionalizma jih mora varovati dunajski dvor, drugače jim ne preostane drugega kot beg iz »Srednje Evrope«. Vsekakor se je zdela pravična, federalistična ureditev lažje uresničljiva, saj bi pridobivali svojo politično in kulturno moč skupaj z ostalimi slovanskimi narodi. Palacky je v svojem romantičnem zanosu pravilno opozarjal na nevarnosti razbitja monarhije, vendar je bilo vprašanje ali je pravična monarhija sploh mogoča. Čehi so iz njegovega humanističnega načela črpali svojo pripadnost k demokraciji. Navkljub federativnim načrtom ravno Čehi razbijejo habsburško monarhijo in se začnejo zopet sklicevati na pravico do svoje samostojnosti. Ko pridobijo svojo samostojnost in so svobodni narod, ne uspejo v federativnem povezovanju z ostalimi novimi državami. Tudi njihova nova država, ki naj bi temeljila na humanističnem poslanstvu Palackega, ni upoštevala federativnih obljub, ki so jih ponujali narodom, ki so sestavljali etnično, nehomogeno državo, v kateri Čehi, tako kot Nemci v monarhiji, niso bili v takem položaju, da bi lahko odmerjali pravice drugim. Kot vzor demokratične srednjeevropske države so priznavali pravice posameznikom in državljanom, ne pa njihovi narodnosti, če seveda niso bili Čehi. In prav Čehi so navsezadnje obupali nad federativnim ključem, ko so prišli po drugi svetovni vojni do zaključka, da z Nemci ne bo možno živeti v okviru iste države in jo s tem naredili bolj homogeno.

5.2 Jezik v Avstriji

Vzpon nacionalističnih gibanj je povzročal mnogim vladarjem vse večje kulturne, s tem pa tudi politične težave. Poseben problem je imela avstrijska država z nemškim jezikom, ki je bil izraz nacionalizma v obliki kulturnationa.

Kjer je bila nacionalna država prevladujoča forma, »si nacije ni mogoče zamišljati brez jezikovne skupnosti« (Anderson, 1998: 150). V Avstro-Ogrski, ki je v sebi združevala največ narodov, pa je postalo jezikovno vprašanje osnovni problem. Latinščina se je v Avstro-Ogrski, kot državni jezik, ohranila do štiridesetih let devetnajstega stoletja. Z narodnim prebujanjem Nemcev in ostalih »avstrijskih« narodov pa je izginila iz uporabe. »Državni jezik bi mogoče še lahko bila, ne pa jezik poslovanja, znanosti, tiska in književnosti, zlasti v svetu, v katerem se jeziki med seboj prepletajo« (Anderson, 1998: 91). Tako kot nemški so tudi ostali nacionalni programi v revolucijah leta 1848 zahtevali uporabo svojih, nacionalnih jezikov. Njihova pozicija se je vedno primerjala z nemškim jezikom. Objektivno gledano, avstrijskim vladarjem ni preostalo drugega, kot postaviti nemščino za uradni jezik, saj je bila edini jezik obsežne kulture in literature ter je imela pomembno manjšino med prebivalci njihovih dežel, da o gospodarski moči Nemcev ne govorimo. Ne smemo pozabiti, da so avstrijski cesarji sprejeli nemščino predvsem zaradi teženja k poenotenju svojega cesarstva in ne kot nacionalno stališče, čeprav so Čehi z ostalimi narodi to dejanje razumeli prav v tej smeri. Ker pa so drugi srednjeevropski narodi sledili nemškemu primeru in se razvijali na podlagi kulture in predvsem jezika, je v stari monarhiji z nacionalnim zaostrovanjem nemščina dobivala dvojni status: »univerzalno-imperialnega« in »partikularno-nacionalnega« (Anderson, 1998: 99). Če so se Habsburžani nagibali k prvem, je to pomenilo favoriziranje Nemcev na škodo vseh ostalih narodov. S koncesijami nacionalnim jezikom pa je to pomenilo »slabljenje« enotnosti cesarstva in žaljenje Nemcev ter njihove »izdelane« kulture. In če so z dualizmom, ki je uvedel v avstrijski polovici monarhije uraden nemški in v ogrski polovici madžarski jezik, vladarji razumeli kot sredstvo poenotenja in ohranitve države, je uporaba nemščine na češkem za Čehce pomenila germanizacijo in madžarščine na slovaškem za Slovake madžarizacijo. Jezik postane največje sredstvo ločevanja in nadomesti vero, ki je bila do nacionalizma največje sredstvo združevanja.

5.3 Češki jezik

Čehi so se ob nemškem narodu zavedali, da je za njihov obstoj potrebna popolna reforma monarhije. Da se ohrani češki narod, bo potrebno ohraniti jezik. Večjezičnost je po mnenju Palackega po eni strani v avstrijski državi čudovito podpirala zgodovinsko maksimo »divide et impera«²⁰, toda po drugi strani je bil »jezikovni problem za Avstrijo, bolj kot za vse druge na svetu, najpomembnejša politična okoliščina« (Palacky, 1865: 28). Centralizacija in uniformiranost dunajskega dvora je v čeških očeh zanimala nacionalne jezike, saj je bil uradni jezik nemščina, ki je temeljni element nemške nacionalne države. Češka je bila poleg tega posejana z velikimi nemškimi manjšinami. Če je hotel češki narod ob nemškem preživeti, se je moral boriti proti centralizaciji in uporabi nemškega jezika. Vendar je prav centralizacija ohranjala državo, ki so jo Čehi zagovarjali.

Če upoštevamo princip enakopravnosti narodov, na kar se je zagovarjal Palacky, imajo narodi naravno pravico k svoji obrambi. Nihče jih zaradi tega ne sme obsojati. Narod se mora razvijati v svoji kulturi: »Izdelane misli brez izdelanih besed so goli nesmisel, in kulturni jezik je pogoj kulturnega življenja. In ker dolžnost spada k materi modrosti, potem imamo mi dolžnost, kultivirati svoj jezik, dolžnost katere nam noben ne more odreči, in imamo pravi to delati in nihče nam ne sme postavljati ovir« (Palacky 1865: 14). Centralizacija in jezikovna uniformiranost bi preprečevala, da bi Čehi doseglo višjo kulturno zavest na kar imajo enako pravico, saj je v češkem javnem življenju potrebno govoriti češko. Nemci namreč »ne morejo zanihati nekomu zakonito možnost, da bi prišel do višje narodne zavesti in mu potem očitati, ker tega ni dosegel« (Palacky 1865: 24). Za svoj uspeh bi morali Čehi uporabljati svoj češki jezik v pisarnah, šolah, v javnem življenju.

Toda večnacionalna monarhija je morala uporabljati centraliziran nemški jezik, da bi lahko obstala. Tako je jezik res postal nova in mogočna dimenzija identifikacije in skupnosti, vendar je hkrati s tem postavil nove pregrade. In ko končno češki narod skupaj s slovaškim ustanovi svojo državo, pozabi na Palackyjeve argumente proti centralizaciji in ohranjanju svojih jezikov - predvsem na račun slovaškega. Enoten češkoslovaški jezik so razumeli, kot češki v Češkoslovaški republiki, ki so jo razumeli, kot svojo, češko nacionalno državo.

²⁰ »Deli in vladaj«, geslo rimskih cesarjev.

6. DUALIZEM

Z dualizmom avstrijska država zavrne Palackyjev načrt. Šele leta 1918, pred koncem svetovne vojne, ko zavezniki že de facto priznajo samostojno Češkoslovaško republiko, ga zadnji Habsburžan Karel I., predlaga avstrijskim narodom, vendar je takrat že prepozno. Čehov avstrijski federalizem ne zanima več.

Dualizem je bil izključno kompromis med cesarjem, ki je podlegel nemškemu nacionalizmu in Madžarom. Monarhija habsburških dednih dežel je tako postala dualistična Avstro-Ogrska monarhija, ki jo je povezovala personalna unija, pod cesarjem Francem Jožefom. Skupna monarhija je bila omejena na cesarja in njegov dvor, ministra za zunanje zadeve in vojno ministrstvo. »Skupnega ministrskega predsednika ni bilo in skupne vlade prav tako ne« (Taylor, 1956: 152). Tako, kot je predvidel Palacky, dualizem ni nič drugega kot »dvojna centralizacija« (Palacky, 1865: 43), saj z njim Dunaj dokaže, da noče deliti težišče monarhije z Budimpešto.

Zgodovina vladanja Franca Jožefa je pokazala, da je bil federalizem edina prava rešitev njegovega vladanja. Ne samo za Čehe, tudi za Habsburžane. »Vprašanje je bilo samo, kako doseči, da bo rešitev sprejeta in za tem se je skrivalo resnično vprašanje – ali se habsburška monarhija more ogniti, da ne bi postala orodje nemške nadvlade v Evropi. Za to vprašanje ni bilo nobene rešitve« (Taylor, 1956: 257). Tako se je Ideja avstrijske države izkazala za propagiranje nacionalizma malega naroda, vendar je bila politična realnost popolnoma drugačna. Razporeditev evropskih sil je pokazala, da avstrijska država ni mogla sprejeti češkega načrta. Odločanje o pravičnem federalizmu in enakopravni avstrijski državi ni bilo več v rokah Dunaja. Avstro-Ogrska leto pred sprejetjem dualizma s porazom proti Prusiji namreč dokončno ni imela več usode v svojih rokah. Tega leta Avstrija izgubi vojno s Prusijo z bitko pri Hradcu Karlovem na Češkem. S tem je bila Avstrija izločena za oblast v Nemčiji in tako izstopi iz Nemške zveze, ki postane Severno nemška zveza, predhodnica Nemčije. Svojo samostojnost je Avstrija ohranila le še po Bismarckovi milosti. Prusija je morala premagati samo še Francijo in bo postala velika Nemčija, kar se je v štirih letih tudi zgodilo.²¹ Avstrija tako zaradi Nemčije ni bila dovolj močna, da bi izpeljala notranje reforme po Palackyjevem načrtu, tudi če bi bili Habsburžani na njo pripravljeni. »Ljudje so mislili, da bi spremenili evropski položaj habsburške monarhije, če bi spremenili njen notranji ustroj. V resnici bi bila sprememba njenega notranjega ustroja mogoča samo

²¹ Prusko-nemška zmaga nad Francijo pri Sedanu spremeni razmerje sil v Evropi. Vzporedno z vojnimi dogodki, ki so pripeljali do francoskega poraza, so se politično združile bojujoče se nemške države. Južnonemškim državam, ki so se upirale priključitvi k nemški državi, se tako prikaže priključitev k nemški državi edina sprejemljiva (glej Schulze, 2003: 228).

po spremembi oziroma po katastrofi njenega evropskega položaja« (Taylor, 1956: 257). Nadnacionalnosti je bilo nepreklicno konec. Izkazalo se je, da monarhija ni bila rešitev. Slonela je na dvomu o tem, da bi bila rešitev mogoča, zato je skušala brez vere ohraniti ustanove, ki so izgubile moralno potrdilo. In tako je pod naraščajočim nemškim vplivom Avstrijska država sejala vetrove, dokler nista skupaj z nemško imperialno Mitteleuropo in drugimi evropskimi silami zakuhali vihar, ki ga niso mogli več umiriti - svetovno vojno. Z njo se Čehom pokaže priložnost ustanovitve svoje nacionalne države.

II. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE - DRUGIČ

1. MITTELEUROPA

Habsburško monarhijo je torej do prve svetovne vojne ohranjala nemška podpora, Nemci pa so imeli pred očmi novo Evropo z Berlinom, kot središčem, ki bi nadomestilo Dunaj. Oblikovali so se razni načrti, ki naj bi nadomestili avtokratično, centralizirano in večnacionalno habsburško monarhijo.

Najpomembnejši od vseh je bil koncept Mitteleurope Friedericha Neumanna, ki je bil spodbujen s prvimi nemškimi zmagami že v prvi svetovni vojni, leta 1915. To je bila »ideja velike konfederativne paradržavne tvorbe, ki bi nastala z gospodarsko in vojaško zvezo nemškega cesarstva in Avstro-Ogrske ter bi v prostoru med Veliko Britanijo in Rusijo ustvarila močno, od Vzhoda do Zahoda neodvisno gospodarsko in politično skupnost. Vendar je Naumann hkrati ugotavljal, da bi morala imeti ta zveza ne nemški, temveč nadsnacionalni značaj in bi zato nikakor ne smela težiti k prisilnemu političnemu, jezikovnemu in nacionalnem poenotenju« (Vodopivec, 1991: 8).

Neumann je potegnil zaključke iz modernega gospodarskega razvoja in vojne, da »nobena mala ali srednje velika sila ne bi mogla izvajati visoke politike ... samo velike države bodo imele pomen« (Berend, 1998: 146). Prepričan je bil, da je politika »pod vplivom velik industrialnih ali nadsnacionalnih organizacij« (Berend, 1998: 146). Majhne države tako nimajo nobene možnosti za izbiro. Če se ne pridružijo, po tem načrtu ostanejo izolirane. Le tako bi lahko Nemčija tekmovala z velesilami in postala glavna sila Srednje Evrope, saj bi se združila v zvezo z Avstro-Ogrsko.

Vendar pa je Neumann nasprotoval oblikovanju Velike Nemčije, ki bi vladala Mitteleuropi. Predlagal je prostovoljno in demokratično skupnost. Skupnost bi vodili delegati članic, vendar pa bi imela Nemčija zagotovljeno vojaško in industrialno vodilno vlogo. Naumannova Mitteleuropa tako ne bi predstavljala le nemške ekspanzije, pač pa tudi prostor sodelovanja. Njegova ideja ni nikoli zaživela, saj je z usihanjem moči centralnih sil v prvi svetovni vojni ugasnila tudi razprava o sodelovanju srednjeevropskih držav z Nemčijo.

1.1 Pangermanizem

Tudi v Nemčiji ideja gospodarskega sodelovanja ni padla na plodna tla, saj so Srednjo Evropo povezovali z »zahtevo po enostranski nemški nadvladi v srednjeevropskem prostoru« (Vodopivec, 1991: 7). Mitteleuropa je tako postala del pangermanskega besednjaka. Pangermanizem, kot eden

izmed pomembnih razlogov za prvo svetovno vojno, s koncem katere razpade habsburška monarhija, je predvsem »filozofija zgodovine, zgodovine nemškega naroda in celega ljudstva« (Masaryk, 1994: 3).

Pangermanizem se ukvarja predvsem s položajem nemškega naroda in ostalim državami, še posebej tistimi, v katerih živi nemško prebivalstvo. Z naraščajočim nemškim imperializmom se tako samo poveča agresivnost Nemčije v smeri proti avstrijski državi in s tem proti Češki. Pangermani so predvsem sovražni svojim sosednim narodom, še posebej Čehom. Le-ti razumejo prvo svetovno vojno kot nadaljevanje konflikta na področju Avstro-Ogrske, ki je »bil in je pas političnega nemira, nevarnost za mir v Evropi – kjer veliki narodi ogrožajo male, ki branijo svojo samostojnost« (Masaryk, 1994: 83). Za Čeha ni dileme v prepoznanju glavnega krivca – Nemčije in njene imperialistične politike v obliki pangermanizma. Proti vzhodu so meje manj ostre in narodi mešani, zato se Nemčija lahko usmeri le v to smer. Skozi Mitteluro po do Bližnjega vzhoda, v iskanju svojega »Lebensrauma«. ²² S češkega stališča Mitteluro po kot plan sodelovanja vsekakor ni mogla realno nikoli zaživeti, kajti za Čeha je Mitteleuro pa pangermanistični načrt, osnovan na predstavi, »da je to ozemlje že od nekdaj del Velike Nemčije in spada pod njeno upravo in okrilje« (Kosik, 1993: 68). Čehi so tako razumeli Mitteluro po v strogem pangermanističnem besednjaku in nič drugače. V njem, kot piše Peter Vodopivec, »je pomenila Mitteleuro pa dežele, ki naj bi se oblikovale pod nemškim kulturnim vplivom in naj bi bile neločljivo povezane z nemško kulturo« (Vodopivec, 1991: 8). Seveda pa povezanost z nemško kulturo pomeni tudi navezovanje Srednje Evro pe na nemško politiko in gospodarstvo doktrine v smeri »Berlin – Bagdad«. ²³ V tem programu je Srednja Evro pa »kulturni, gospodarski in politični smoter velikonemškega programa za svetovno uveljavitev« (Grafenauer, 1991: 19). Pot iz Berlina v Bagdad, kot radi spomnijo Čehi, pa vodi najprej čez Prago.

»Mitteleuro pa je do tedaj neizkoriščena priložnost nemške ekspanzije – politične, ekonomske in v skrajnem primeru vojaške,« pravi Karel Kosik in nadaljuje: »Mitteleuro pa je interesna sfera in zgodovinska zahteva, njena legitimiteta se dokazuje z izbornostjo nemškega duha, ki v ta prostor, ki je pretresen s prepiri in nacionalnimi spori, prinaša red in delo« (Kosik, 1993: 69). Pangermanizem tako začne razjedati avstrijsko državo, saj je njegov cilj, da bi vsi Nemci živeli v eni državi. Čehi pri poudarjanju te krivde pozabijo na dejstvo, da so oni na čelu panslavizma kot odgovor na pangermanizem, ki namesto reda in dela pripelje pozneje v ta nemirni prostor Ruse. Pangermanizem je tudi znak, da se Čehi začnejo zopet sklicevati na pravico do svoje samostojnosti in s tem skupaj z njim

²² Življenjski prostor.

²³ Imperialistično geslo Nemcev.

obsodijo habsburško monarhijo na propad. Čehi pogosto uporabijo pangermanizem kot opravičilo, ker jim ne uspe v njihovih demokratičnih nalogah. Čeprav to ni nujno njegova krivda.

2. MASARYK

Mitteleuropa tako za Čeha dokončno konča avstrijsko poslanstvo Habsburžanov, kajti »resnično avstrijsko poslanstvo je bilo obvarovati narode Srednje Evrope pred Mitteleuropa; to poslanstvo se je končalo, ko so Habsburžani leta 1914 postali nemški sateliti« (Taylor, 1956: 294). Leta 1848 je grozeča družbena revolucija zbrala posedujoče razrede ob Habsburžanih in imela nasproten učinek. Dinastična oblast je bila očitno nezmožna, da obvlada vihar, ki ga je pred uvedbo dualizma opisoval Palacky, medtem ko bi ga nacionalne države utegnile. Idejo avstrijske države je bilo treba, po Masarykovem mnenju, nadaljevati tam, kjer jo je končal Palacky. Tam, kjer je opozarjal, kaj se bo zgodilo, če ideja avstrijske države ne bo izpeljana pravilno, s stavkom: »Bili smo pred Avstrijo, bomo pa po njej« (Palacky, 1865: 13). S tem se Čehi distancirajo do odgovornosti, ki naj bi jo imeli pri ohranitvi monarhije in pokažejo na edinega krivca – Nemce. Vojna je za njih neizpodbiten znak tega. Vse do prve svetovne vojne so bili Čehi pod vplivom Palackyjeve ideje največji zagovorniki avstroslavistične ideje; od vseh avstrijskih narodov so Čehi najbolj verjeli, da bodo obnovili neodvisnost monarhije in jo postavili na zemljevid velikih sil. V Avstriji so ljudje čutili preveč spoštovanja do cesarjeve telesne navzočnosti, da bi si mogli zamišljati Srednjo Evropo brez dinastije. Izjema na Češkem je bil T. G. Masaryk, ki je verjel in zaupal narodom ter je želel, da bi svojo usodo vzeli v svoje roke. Masaryk je ostal neodvisen od Habsburžanov, hkrati pa je upal, da mu bo uspelo preobraziti monarhijo, saj je do zadnje minute upal na moralno spremembo iz habsburških vrst. S prvo svetovno vojno je postalo jasno, tudi največjim dvomljivcem in zagovornikom avstroslavizma, da so Habsburžani izgubili neodvisnost in postali nemško orožje. Poti nazaj ni bilo več. Zavedajoč se realnosti, je Masaryk, »ki je prej poskušal spremeniti habsburško monarhijo, zdaj enako iskreno šel za drugim ciljem in jo skušal razbiti« (Taylor, 1956: 273). Masaryk je prišel do svojega zgodovinskega sklepa, da je habsburška monarhija nehala obstajati in je nastala Mitteleuropa, »cesarstvo 70 milijonov«.²⁴

Prav zato so Čehi, kakor piše Masaryk, pozorno opazovali razvoj nemške politike in predvsem pangermanski plan Centralne Evrope in se v odločilnem trenutku postavili proti njemu (Masaryk,

²⁴ Toliko prebivalcev ima Nemčija v začetku prve svetovne vojne (glej Masaryk, 1994: 68).

1994: 143). Svet je bilo treba prepričati, ne Habsburžane, da so Habsburžani postali odveč. Svet seveda pomeni zahodne zaveznike v prvi svetovni vojni. Čehi so imeli le enega sovražnika in to so bili Nemci. Z vojno je bil češki narod prisiljen v beg iz monarhije, saj bi jim bilo z nemško zmago v nevarnosti prav vse, kar se tiče narodnega preživetja. Ko so Čehi zapustili habsburško monarhijo, so jo obsodili na smrt, saj so bili najrazvitejša avstrijska dežela, na plečih katere je slonelo gospodarstvo monarhije. »Monarhija bi lahko ostala živa, če bi odcepili od nje romunske, srbske in italijanske dežele; neodvisna Češka pa je bila zanjo smrt« (Taylor, 1956: 274).

2.1 Češko gospodarstvo

Češke dežele so bile gospodarsko in industrijsko najbolj razvite od vseh delov avstrijske države. Z razpadom monarhije po prvi svetovni vojni se je Masaryku zdelo, da bi zmogle gospodarsko preživeti: »Gospodarsko in finančno imajo češke zemlje v zgodovini sloves bisera Avstrije. Toda v prihodnosti bodo prav tako bogate kot zdaj, v resničnosti bodo še bogatejše, če ne bodo podpirale gospodarsko slabših pravic Avstrije« (Masaryk, 1994: 154). Avstrijsko gospodarstvo je namreč slonelo na češko–moravsko–šlezijem delu, spodnji Avstriji z Dunajem, severni Štajerski in zahodni Galiciji (glej Masaryk, 1994: 154). Nacionalna država se jim iz gospodarskega stališča ni zdela neuresničljiva, saj bi s stališča nekaterih modernih gospodarstev, češkoslovaške dežele lahko imenovali idealne. Zelo dobro lahko uresničijo razmerje med poljedelstvom in industrijo ter dosežejo gospodarsko samostojnost.²⁵

»Kot samostojna dežela bi bili samozadostni, pridelali bi vse svoje poljedeljske in velik del industrijskih izdelkov« (Masaryk, 1994: 159). Če se je vse to seštelo, so na pragu prve svetovne vojne, »češke dežele prispevale k avstrijskim financam 57-odstotni delež, proti 43-odstotnemu deležu ostale monarhije« (Masaryk, 1994: 159). Ne sme pa se pozabiti tudi dejstva, da je bila gostota prebivalstva na Češkem večja kot v ostali Avstriji.²⁶ Vsi ti argumenti so se zdeli dovoljšnja osnova, da so Čehi začeli iskati politično pomoč za neodvisno češkoslovaško državo in se dokončno odločili zapustiti

²⁵ V čeških deželah je bilo le 35 odstotkov poljedelstva, ostali delež so predstavljale industrija, trgovina in svobodne storitve. Glede na to, da Češka in Moravska predstavljata le 26, 4 odstotka avstrijskega ozemlja in komaj 35, 5 odstotkov prebivalstva, dajeta 46 odstotkov skupnega poljedeljskega pridelka. Avstrijsko državo so v popolnosti zalagali s sladkorno peso. Na Češkem se je nakopalo 83 odstotkov avstrijskega oglja, kar jih je postavljalo ob bok najbogatejšim državam: Angliji, ZDA in Nemčiji. Tretjino železove rude in kar 60 odstotkov vse železarske industrije je na Češkem, zato so češke zemlje za Avstrijo neprecenljive. Na Češkem so tako imeli razen soli, živega srebra in nafte v lasti vse, kar potrebujejo za kulturni razvoj in gospodarski razvoj (glej Masaryk, 1994: 155-56).

²⁶ 128 prebivalcev na km², v ostali Avstriji 83 odstotkov (glej Masaryk, 1994: 157).

ostale »bratske« slovenske narode. Gospodarski argumenti so se pozneje izkazali za nepravilne, saj se z izgubo skupnega avstrijskega trga, češko gospodarstvo še bolj naveže na nemškega.

2.2 Zavezniki

Masaryk je posvetil vso svojo energijo, da je prepričeval zaveznike v pravilnost razbitja Avstro-Ogrske in nastanku nove, samostojne, Češkoslovaške republike. Imeli so dober, ne le gospodarski, pač pa tudi političen argument, saj so kot edini avstrijski narod imeli legitimno pravico do svoje države.

Čehi prepoznavajo Palackyjeve ideje v programu zaveznikov, saj je tam »majhen narod, zaveden in razvijajoč se narod, enakopraven velikemu narodu« (Masaryk, 1994: 102). Meje na Zahodu so določene in natančne, v Srednji Evropi pa je treba urediti nacionalna vprašanja, ki jih avstrijska država ni. Eno izmed teh je prav češkoslovaško vprašanje: »Češkoslovaško vprašanje je svetovno vprašanje in je vprašanje prav te vojne; svobodni Čehi ali reakcijska Avstrija, svoboden češkoslovaški narod ali degenerirani Habsburžani – to je za Evropo in Ameriko, za mislece v Evropi in Ameriki, izbira« (Masaryk, 1994: 160). Čehi so tako predstavljali zaveznikom nacionalno državo, ki naj bi nadomestila večnacionalne imperije. Vendar nove nacionalne države malih narodov bi bile za razliko od nemške habsburške monarhije pravične in demokratične. Masaryk, kot velik demokrat, se je Zahodu pokazal kot porok za to, da bodo lepe besede o demokraciji, enakopravnosti in pravičnosti uresničene tudi v praksi.

Zavezniki so sprejeli Masarykovo vizijo nove ureditve, vendar se je kaj kmalu izkazalo, da tudi Čehi niso tako demokratični, kot so se predstavljali na začetku prve svetovne vojne. Masaryk je, sicer dobronamerno, le ustvaril ali skušal ustvariti drugo možnost. Kot dedič avstrijske države in Palackega, ki je opravičeval staro Avstrijo, je hitel prepričevati zaveznike, da je tudi njegova država potrebna Evropi. Avstrija je za njih ostala nedemokratična in nepravična. Masaryk in z njim češki narod pa je propagiral zahodno demokracijo, ki se je sklicevala na pravico narodov do samoodločbe. Niso bili več Habsburžani tisti, ki jih je bilo treba prepričevati. Habsburžani so se zdeli odveč in to je bilo treba prepričati zaveznike. A Čehi so pozabljali, da so s Habsburžani odveč tudi ostali narodi, ki so poseljevali ta srednjeevropski, narodno mešani pas. S sklicevanjem na zgodovinski vidik, oziroma na dežele svetega Vaclava, so pozabljali na njen etnični vidik in na to, da te dežele vključujejo tudi ostale narode, ki bi lahko zahtevali samoodločbo, kar se pozneje, s sudetsko krizo, tudi zgodi. Demokratični ideali, s katerimi se identificirajo, jim takrat postanejo prej ovira kot prednost, saj je Čehov v njihovi nacionalni državi komaj za polovico. Zasedovanje demokratičnih idealov v obliki federalizma in

avtonomije pa bi razbilo njihovo državo – enako, kot je avstrijsko. Takrat morajo Čehi, kot Habsburžani z Nemci, pozabiti na demokratične obljube, v dobro ohranitve skupne države. V dvajsetih letih se Masarykova Češkoslovaška republika, v smislu ohranjanja mirne Evrope, Zahodu izkaže za nepotrebno. Celo nasprotno. Taka kot je, bi znala povzročiti spopad, ki si ga Zahod ne želi. Isti zavezniki tako v dvajsetih letih pustijo Čehi same pred Hitlerjem, ko hoče sudetske Nemce na podlagi samoodločbe v svoji nacionalni državi. Tega istega načela o samoodločbi, ki je omogočil nastanek Češkoslovaške in na katero se je skliceval Masaryk ob njeni ustanovitvi. Čehi zopet postanejo »žrtev«.

3. GLAVNI CILJ VOJNE : RAZBITJE AVSTRO-OGRSKE

Čehi so v trenutku prve svetovne vojne najzahodnejši del »pasu malih narodov« in kar se Nemcev tiče, najzahodnejši nenemški narod in s tem najbolj ogrožen. V trenutku prve svetovne vojne, »je Čehom zagotovljena kulturna in narodna koncesija, toda državnopravni spor je ostal neurejen – Čehi ne priznavajo centralistične avstrijske ustave in se v centralnem parlamentu udeležujejo razprav samo pod njihovim državnopravnim privilegijem« (Taylor, 1956: 146). Od leta 1848 so jim trikrat priznali njihovo pravico, da so kot narod in država samostojni.²⁷ Čehi ne potrebujejo več avstrijske države in se začnejo zopet sklicevati na pravico do svoje države. Nič več ne mislijo, da so svojo kulturno izdelanost dosegli s pomočjo avstrijske države. Ravno obratno: Dunaj jih ni nikoli podpiral, celo nasprotoval jim je. Tako avstroslavisti ne morejo več govoriti, da so Čehi dosegli svoj kulturni razvoj zaradi tega, ker so bili v Avstriji. Čehi se predstavljajo, kot narod, ki je imel od srednjega veka visoko razvito kulturo. Sklicevali so se predvsem na Jana Husa in češko reformatorsko gibanje ter svojevrstnost te kulture. Mali češki narod je sprejel nacionalistična pravila igre. Tako kot nemški narod so postavljali svoj narod za primer posebne kulture, čeprav je bila povezana z nemško. Tudi njihov narod si je moral zaslužiti svojo državo. Tako zaradi kulture, kot zgodovinske pravice.

Stara Avstrija, utemeljena na Avstro-Ogrskem dualizmu, je bila za Čehi tako le še »nelojalnost in predvsem komplot nemške dinastije in Madžarov proti Čehom; Avstrija je nastala ne samo z unijo Avstrije in Ogrske, ampak teh dveh držav s češko državo« (Masaryk, 1994: 146). Avstro-Ogrska tako

²⁷ Prvič leta 1848, ko s češkim odporom proti centralizaciji cesar Ferdinand, katerega kmalu nasledi Franc Jožef I., začasno prizna obnovljene češke ustave in državnopravne samostojnosti, vendar je tega z Metternichovim centralizmom konec. Drugič leta 1861, ko Franc Jožef omahuje med federalizacijo in centralizmom in obljubi, da se bo dal okronati za češkega kralja, vendar avstrijski poraz z Nemčijo, leta 1866 to onemogoči. In tretjič v letih 1870 in 1871, ko Franc Jožef pošlje v češki deželni parlament razglas, v katerem zopet obljubi, da se bo okronal za njihovega kralja in priznal zgodovinsko pravico do češke države (glej Masaryk, 1994: 145).

ne more ostati češki dom, saj »je organizirana z nasiljem manjšine nad večino in je nadaljevanje srednjeveškega dinastičnega absolutizma« (Masaryk, 1994: 102). Nasprotno od federalističnih teženj Čehov, avstrijsko državo združuje krona in vera, zato je federalizem v monarhiji nemogoč. Resnično federacijo vidijo Čehi, tako kot Zahod, le tedaj, ko se narodi svobodno in po lastni volji združijo. Taki smeri naproti gre nova Evropa in to zagovarjajo zavezniki in z njimi Čehi. »Federacija brez svobode je nemogoča,« pravi Masaryk in dvomi, da bi Habsburžani hoteli federacijo samostojnih držav, saj »Nemci grozijo, da federacije Avstrije ne dovolijo« (Masaryk, 1994: 102). Tako, čeprav se odpovedo avstrijskemu federalizmu, postavijo Čehi sebe v primer naroda, ki se bori za federalizem nacionalnih držav. Zato je potrebno razbiti nepravilno monarhijo in urediti njeno pogorišče po demokratičnih zahodnih principih.

Monarhija je za njih osnovana na teokraciji, kjer rimskokatoliška cerkev in dinastija Habsburžanov medsebojno druga drugo podpirata proti narodnim težnjam in ker se dunajski dvor poveže z Nemci v vojni, da bi ohranjali svojo državo. Svetovna vojna je za Masaryka nepreklicen dokaz, da avstrijska država ne more več obstajati. Sklicujejo se na zahodno pravico o samoodločbi: »Če se razumevanje narodne pravice do samoodločbe pravilno razume, je Avstrija politično in moralno obsojena ... Avstrija je država narodnih sporov in bojov« (Masaryk, 1994: 120). Vendar v zanosu in prepričevanju o nujnosti svoje lastne države pozabljajo na to, da bi znala nacionalna država, ki nastane na tem področju, položaj še bolj zaplesti. Če ne drugega so v svojem demokratičnem poslanstvu pozabili na to, da se ne morejo vsi sklicevati na zgodovinsko pravico do svoje države. Da se tudi ostali narodi znotraj njihove zgodovinske države svetega Vaclava lahko sklicujejo na pravico do samoodločbe, ki je v nasprotju s češkimi zgodovinskimi pravicami. In nenazadnje, kakor se pozneje tudi izkaže, prav strah pred restavracijo habsburške monarhije onemogoča kakršnokoli povezovanje novonastalih nacionalnih držav, ki so prav tako narodno mešane. V medvojnem obdobju na primer celo Slovaki, ki jih Čehi ne vidijo kot samostojen narod, postanejo eni glavnih propagatorjev obnove monarhije, saj so tudi v češkoslovaški državi v podrejenem položaju. Večinoma kmečkemu in nepismenemu slovaškemu narodu se je zdela demokratična Češkoslovaška republika bolj tuja kot avstrijska država, ki sta jo združevali vera in krona. Čehi v novi državi postanejo taki kot Nemci, ki jih obtožujejo, da federacije svobodnih narodov ne dovolijo.

3.1 Ustanovitev Narodnega sveta in lastne vojske

Čehi v večini vstopijo v prvo svetovno vojno na strani Avstro-Ogrske in mnogi avstroslavisti pozdravijo vojno. Vendar v vojni pod vplivom in vodstvom Tomaša G. Masaryka, odpovedo poslušnost kroni in delujejo kot samostojna država ter se pridružijo zaveznikom ter obsodijo vojno.

Septembra 1915 Masaryk in njegova desna roka, Edvard Beneš, v Parizu ustanovita Češki zunanji komite, ki so ga po večini sprejele vse češke emigrantske skupine na zahodu. Februarja 1916 komite reorganizirajo v češkoslovaški Narodni svet, pod katerim so organizirani Čehi in Slovaki v emigraciji.²⁸ »Ta Narodni svet, ki dobro pozna mnenje celega naroda in njegovih vodilnih politikov, izda deklaracijo z dnem, 14. november 1917, in Habsburžanom napove boj z odporom« (Masaryk, 1994: 147). Na Češkem narod sprejme politiko Narodnega sveta in preko svojih zastopnikov v njem slavnostno izrazi zahtevo po polni samostojnosti mimo Avstro-Ogrske.

Češki in slovaški vojaki so med vojno odrekli poslušnost Dunaju in množično dezertirali na stran zaveznikov ter tam ustanavljali svoje legije.²⁹ Kar se tiče priznanja Češkoslovaške s strani Zahoda, ima ogromen pomen prav ustanovitev češkoslovaške legije v Rusiji, kar pozneje pomeni veliko prednost pri priznavanju nove češkoslovaške države. Čehi in Slovaki so na vzhodni fronti dezertirali in ustanovili svojo legijo ter se najprej borili skupaj z Rusi. Po ruski revoluciji 1917, češkoslovaška legija ostane neokrnjena pred boljševizmom in se mu upre.³⁰

Zaveznikom se tako pokaže druga, neboljševistična alternativa ob Habsburžanih. Masaryk se je po vojni spominjal, da je francoski predsednik Poincare na versailleski mirovni konferenci izrekel, da »so si v Sibiriji, Franciji in Italiji, Čehoslovaki zagotovili pravico do neodvisnosti« (Masaryk, 1928: 265). Leta 1917 so tako zavezniki, pod očitnim Masarykovem vplivom, uvrstili med svoje vojne cilje osvoboditev Čehoslovakov izpod tuje oblasti. S tem zavezniki priznajo češko vojsko za del njihovih zavezniških enot in Narodni svet za uradnega predstavnika bodoče samostojne češkoslovaške države. Poti nazaj ni več. Čehi pod Masarykom so odločeni; ne zadostuje več koncesija narodne avtonomije in ne zadostuje več avstrijska federacija. »Češkoslovaška država bo nedvomno republika. Kontinentalni monarhizem, ki je začel to vojno, je zastarel in njegova nevarnost je odpravljena; narod češki in slovaški je zrel za republiko« (Masaryk, 1994: 159).

²⁸ Okoli milijon (glej Masaryk, 1994: 147).

²⁹ Češkoslovaška armada v Rusiji, Franciji in Italiji šteje okoli 100.000 vojakov (Masaryk, 1994: 149).

³⁰ Po boljševistični revoluciji se češka legija v Sibiriji bori proti Rdeči Armadi, okupira mesti Penza in Kazan ter prevzame kontrolo nad strateško Trans-Sibirsko Železnico (glej Berend, 1998: 165).

Seveda se je Dunaj v smrtnem krču upiral odcepitvi Češke. Dunajska vlada je proti priznanju narodnega sveta in vojske 17. avgusta 1918 izdala razglas, »da je Narodni svet le skromni komite brez mandata s strani naroda in da češkoslovaška armada ne more biti priznana za zavezniško v smislu mednarodnega prava, ker češkoslovaškega naroda (mednarodno priznanega) ni« (Masaryk, 1994: 148). Češki odgovor na to je bil, »da če bi bil Narodni svet le skromen komite, potem Dunaj ne bi izdal uradnega razglasa ... Da pa so češke zemlje pravno samostojne v mednarodnem smislu, je prisega avstrijskih vladarjev, ki so se kronali tudi za češke kralje« (Masaryk, 1994: 149). Čehi s Slovaki tako krenejo na svojo ločeno pot. Narod, ki naj bi bil zrel za republiko, je bil osnovan na zgodovinski pravici češkega naroda. S tem, ko so se sklicevali na češko kraljevino, so se kazali obrisi podobnega dojetja države, kot ga je predstavljal nemški kontinentalni monarhizem, saj so se skupaj s Slovaki in ostalimi narodi v novi državi sklicevali na češko kraljevino, ki je zaobsegala tudi druge narode, ne le češkega.

3.2 Ustanovitev Češkoslovaške republike

Masarykovo prepričevanje zahodnih zaveznikov, »da je njegova država potrebna Evropi z njeno demokracijo, vladanju zakona in človeških pravic« (Taylor, 1956: 274), je obrodilo sadove. Dogodki v Srednji Evropi in Rusiji so šli na roke Masaryku, ki mu je uspelo prepričati zaveznike, da imajo samo oni veljavo, da odbijejo grozeči boljševizem. Po drugi strani je leta 1917 revolucija v Rusiji odgnala Masaryka v Ameriko, kjer je predsednika Wilsona pridobil na svojo stran, za »narodno samoodločbo, tako kot jo je sam razlagal – ta razlaga je spremenila zgodovinsko Češko v narodno državo Čehoslovakov« (Taylor, 1956: 282). Tu je tudi našel velike slovaške in rutenske skupnosti. Le-ti so se iz Ogrske umaknili v Ameriko in je niso bili pripravljene zavreči v korist boljševizma. Masaryk, kot prepričan demokrat, jim je ponujal Češkoslovaško, varno pred boljševizmom. Goreče je propagiral enoten češkoslovaški narod in s svojimi demokratičnimi pogledi je izgledalo, da bi nova država izgledala pravična za vse njene narode. Slovaki so bili pod pritiskom madžarizacije še v slabšem položaju kot Čehi z germanizacijo. Češkoslovaška se je kazala kot najbolj primerna za narodno uresničitev tako Čehov, kot Slovakov.

Ameriški Čehi in slovaška organizacija so se srečali v Clevelandu 25. oktobra in »sprejeli zahteve po neodvisnosti čeških dežel in Slovaške ter za unijo in konfederacijo češkega in slovaškega naroda« (Berend, 1998: 165). Masaryk je prišel v Pittsburgh, se sešel z voditelji teh dveh organizacij in 30. maja 1918 so podpisali Pittsburški sporazum, ki je proglasil: »Sprejemamo političen program, katerega

cilj je unija Čehov in Slovakov in neodvisna država, sestavljena iz čeških dežel in Slovaške. Slovaška bo imela svoj administrativen sistem, šolski in sodni sistem. Slovaški jezik bo uradni jezik v šolah, v javnih uradih in v javnih zadevah na splošno« (Lettrich, 1955: 289-90). S temi besedami so Čehi ob ustanovitvi nedvoumno obljubljali Slovakom avtonomijo, kar so pozneje radi pozabili.

Narodni svet Rutenov, sestavljen iz njihovih emigrantov, je julija 1918 razglasil odcepitev njihove domovine od Madžarske. Ko so se obrnili na Wilsona, kaj naj naredijo, jim je predlagal, naj se združijo v Češkoslovaško. Čeprav niso bili nikakor povezani s Slovaki ali Čehi, so 26. oktobra 1918 podpisali z Masarykom Philadelphijsko deklaracijo, da se kot avtonomna enota združijo v Češkoslovaško državo.

Tako je Masaryk dosegel svoj namen. Dne, 3. septembra 1918, so Združene države priznale njega in njegov Narodni svet kot de facto vlado Češkoslovaške. »Druga možnost ob Habsburžanih je torej zaživela, še preden je formalno razpadla habsburška monarhija« (Taylor, 1956: 283). Vprašanje je, kako bi bilo, če bi se pogovarjal s Slovaki in Ruteni doma. Slovaki so sebe videli kot Ogrsko v novi državi in zase zahtevali enakopravnost, medtem ko Rutenom ni bilo preveč mar niti za Slovake niti za Čehi. Zahtevali so le avtonomijo. Masaryk ni mogel sprejemati odločitve v imenu prihodnje države. Ustanovil je le skupno češkoslovaško gibanje, ki bi prepričalo zaveznike o pomembnosti nastanka nove države.

Češkoslovaška je tako že obstajala in to je zapečatilo usodo Habsburžanov. Za pogajanja ni bilo nikakršne možnosti in ni se bilo o čem pogovarjati. Avgusta je bila Nemčija poražena na zahodnem bojišču. Habsburška monarhija je iskala mir pod vsakimi pogoji ali celo brez pogojev. Pomembno je bilo samo, da se ohrani dinastija. Začeli so se pogajati z Wilsonom, Čehom pošiljali ponudbe, v upanju da dobijo kakšen odgovor. Odgovor bi pomenil, da Avstro-Ogrska še obstaja. Dne, 14. oktobra, je Avstro-Ogrska sprejela Wilsonovih 14 točk in mu prepustila, naj določi prihodnjo obliko monarhije. Odtlej je imela Avstrija, kakor je zapisal nek dunajski dnevnik: »Ministrskega predsednika, ki stoluje v Washingtonu. Imenuje se Woodrow Wilson« (Taylor, 1956: 283). Noben izmed narodnih voditeljev se ni oglašal na note Dunaja. Nobenemu ni bilo več do dinastije. Dne, 16. oktobra, dinastija po sedemdesetih letih razpravljanja sprejme federalizem. Vendar le na avstrijski strani sprejmejo, v bistvu načrt Palackega, kjer naj bi bila avstrijska polovica zvezna vlada z narodnimi vladami, ki bi sodelovale s cesarsko vlado in jo s tem priznavale. Ker odgovora ni bilo, se obrnejo na Wilsona.

Wilson 21. oktobra odgovori z naslednjimi besedami: »Ker je priznal češkoslovaško vlado ... ne more za osnovo miru sprejeti avtonomije« (Taylor, 1956: 285). S svojim odgovorom pokaže dunajskemu dvoru, kaj ga čaka, Palackyjevo predvidevanje. »Oni, ne jaz, naj presodijo, kakšno dejanje Avstro-

Ogrske vlade bo ustrezalo njihovim željam« (Taylor, 1956: 285). Češkoslovaški Narodni svet seveda ni pustil Dunaja v pričakovanju odgovora in je še istega dne v Parizu sprejel izjavo o neodvisnosti. Dne, 28. oktobra 1918, pa je bila v Pragi razglašena nova Češkoslovaška republika in je prevzela vlado od cesarskih oblasti z naslednjimi besedami: »Odvrgli smo okove suženjstva. Vstali smo v neodvisnost. Z našo nezlomljivo voljo in z odobritvijo vsega demokratičnega sveta razglamo, da stojimo danes tukaj kot izvrševalci nove suverene države, kot državljani svobodne Češkoslovaške republike« (Lettrich, 1955: 288-89). S temi besedami je bilo konec Avstro-Ogrske monarhije in prihodnost češkega naroda se je zdela svetla. Vendar je Češkoslovaško republiko, ki je bila tako kot habsburška monarhija večnacionalna država, največja preizkušnja šele čakala – dokazati svojo demokratičnost in načrte o svobodi vseh njenih narodov, prenesti v realnost. Pokazati ostalim srednjeevropskim narodom, ki so ji sledili v izgrajevanju nacionalnih držav, da bo brez Nemcev ta pas malih narodov pravičnejši in bolj demokratičen. Naloga je bila težka, prva priložnost za dokaz je bila določitev češkoslovaških mej na konferenci v Versaillesu. Zavezniki so jih bili pripravljeni poslušati in upoštevati, a tragedija se je nadaljevala.

4. VERSAILLES

Dnevni red mirovne konference v Versaillesu je bil posvečen sklenitvi mirovnih pogodb s poraženimi državami in ustanovitvi mednarodne organizacije, ki bi zagotavljala delovanje sistema kolektivne varnosti. Z mirovno konferenco v Versaillesu, oziroma s podpisom pogodbe z Avstrijo v Saint Germainu, 10. septembra 1919, in z Madžarsko v Trianonu, 4. junija 1920, je konec avstrijske države. Ideja nacionalne države tako dokončno razbije avstrijsko monarhijo. Osnovno značilnost pogodb versajskega mirovnega sistema je videti v uveljavitvi nacionalne ideje in Wilsonovih 14 točk, kar se Čehoslovaške tiče, posebej 10. točke;³¹ Zahod je sprejel Wilsonovo načelo pravice malih narodov do samoodločbe in velik vpliv je imela Češka, saj je takrat de facto že obstajala. Zahod je pod očitnim češkim vplivom domneval, da je zahodni vzorec nacionalne države primerna forma politične organizacije, ki bi nadomestila habsburško monarhijo. Češkoslovaška naj bi postala vzorčen primer za vse novonastale srednjeevropske države.

³¹ »Narodom Avstro-Ogrske, katerim mora biti zagotovljeno mesto med narodi, naj se omogoči najsvobodnejša možnost avtonomnega razvoja« (Masaryk, 1994: 74).

4.1 Problemi Versaillesa

Versajski mir naj bi zagotavljale nacionalne države, razglašene na principu smoodločbe in ravno ta princip čez dvajset let razbije ta mirovni sistem s sudetsko krizo in Münchenskim sporazumom. Kot je predvideval Palacky, katerega opozorilo Čehi pozabijo, razpad monarhije odkrije vse notranje in zunanje nevarnosti nacionalnih držav. »Pariški mirovniki so storili veliko napako, ko niso spoznali, da princip o narodni samoodločbi ne more varovati demokracije v Srednji Evropi razen v kombinaciji s širšimi federacijskimi principi« (Borsody, 1980: 65). Sprejemanje poenotene nacionalne države, to novost na tem nacionalno mešanem pasu, ki se je zgodovinsko razvijal na nadnacionalni osnovi, ni povzročilo le notranje nestabilnosti novonastalih držav, pač pa tudi onemogočilo njihovo medsebojno povezovanje. Nove meje nacionalnih držav so odprle nove konfrontacije med narodi. »Teritorialni dogovori, ki so izhajali iz delitve habsburške monarhije, so grobo kršili prav princip etnične nacionalne države, na osnovi katere je bil oblikovan nov red« (Borsody, 1980: 2).

Dvojno razumevanje principa o samoodločbi na pariški mirovni konferenci se je kazalo v obsežnih prednostih zmagovalcev na račun poraženih držav v prvi svetovni vojni. Etnična sestava povojnih srednjeevropskih držav je ustrezno odsevala razlikovanje, ki jo je naredila pariška mirovna konferenca med pravicami zmagovalcev in poražencev. Češka kot zmagovalna država je povečala svoje ozemlje, ki ga po etničnem principu lahko zahtevala le delno ali ne. »Ko je bil etnični princip nezadosten, da bi opravičil njihove zahteve, so zmagovalci zahtevali druge naslove, kot ekonomski in vojaški, ali starodavne zgodovinske pravice« (Borsody, 1980: 2). S tem so zmagovalne države in med njimi Češkoslovaška postale etnično nehomogene, čeprav gre za ustanovitev nacionalne države.³²

Zemljevid Češkoslovaške je bil tako dokončno oblikovan v zadnjih sobah pariške mirovne konference. Beneš in Masaryk sta dosegla vse njune cilje. Z uporabo zgodovinskega argumenta sta obnovila stare srednjeveške meje na severozahodu, ki so vključile v Češkoslovaško republiko več kot tri milijone Nemcev in skoraj sto tisoč Poljakov v Sudetih in Šleziji. Na jugovzhodu, kjer nista imela zgodovinske podlage, sta zagovarjala etnično – narodni argument proti madžarskemu vladanju in s tem vključila več kot sedemsto tisoč Madžarov v novo državo (glej Berend, 1998: 166).

»S skoraj 140.400 kvadratnih kilometrov in 13,6 milijona prebivalcev je Češkoslovaška ponosno predstavljala Wilsonov princip o narodni samoodločbi za vso regijo, z zrušitvijo skoraj petsto let stare tradicije habsburške vladavine v čeških deželah in tisočletne madžarske dominacije na Slovaškem.

³² Glede na prvo štetje 1921 je bila etnična sestava češkoslovaške naslednja: Čehov 50,8, Nemcev 23,4, Slovakov 14,7, Madžarov 5,6, Rutenov 3,5 in Poljakov 0,5 odstotkov (glej Borsody, 1980: 4).

Sočasno je struktura nove države zanikala enake principe za Nemce, Madžare in poljsko manjšino, ki so predstavljale skoraj 30 odstotkov prebivalstva« (Berend, 1998:166). Čehi so z Zahodno močjo na koncu prve svetovne vojne pridobili moč. Zakon močnejšega je bil naenkrat na njihovi strani. Tako so tudi oni pozabili na pravičnost, ki naj bi jo njihov narod tako goreče razširjal na tem področju in so svojo moč v Versaillesu spretno uporabljali v svojo korist. Na škodo drugih, šibkejših, ki take moči v Versaillesu niso imeli. Kot oni v habsburški monarhiji.

5. NACIONALNO VPRAŠANJE – DRUGIČ

Češkoslovaška se je sklicevala na to, da je osnovana na nacionalizmu in da je v njem dobila združevalna načela, ki so manjkala habsburški monarhiji. Češkoslovaško je izumil Masaryk v duhu Palackega, ko je branil obstoj monarhije. Obe sta bili sta potrebni za humanistično in demokratično Evropo in svet, zato sta morali obstajati. Bili sta potrebni zaradi agresivne nemške nacionalne države. Vendar so se v Češkoslovaško, drugače kot v Nemčijo, združili ljudje različnih narodnosti, veroizpovedi in z različno kulturno dediščino in tako kot Nemci že dolga stoletja niso imeli skupne kulture, ki bi jih združevala v en narod.

Ustanovitelj Češkoslovaške je verjel, da bo razvijajoča, demokratična, zahodna Češkoslovaška zmogla obvladovati ta notranja nesoglasja. Čeprav so Čehi zavrnili tako kantonizacijo, na katero so merili s tem, ko so ob ustanovitvi govorili, da naj bi Češkoslovaška postala nova Švica, in federalizacijo, v imenu enotnega češkoslovaška naroda, so vseeno ustanovili demokratični parlamentarni sistem, na osnovi angleškega, s kombinacijo francoskega in ameriškega.³³ Češkoslovaška je pod vplivom Masaryka izvedla obširne socialne, politične, ekonomske in kulturne reforme. »Njena manjšinska politika je bila najbolj liberalna med vsemi srednjeevropskimi državami, še posebej do sudetskih Nemcev« (Borsody, 1980, 55). Demokratični sistem je zagotavljal široke svoboščine in spoštovanje človekovih pravic. »Republika je bila Rechstaad (pravna država), ustavna država, ki spoštuje svobodo tiska, govora in združevanja. Češkoslovaška je bila tudi edina država v tej regiji, kjer je bila komunistična stranka legalna in zastopana v parlamentu« (Berend, 1998:167).

³³ Nova ustava, sprejeta februarja 1920, je oblikovala dvodomni sistem, sestavljen iz 300-članskega parlamenta, spodnjega doma in 155-članskega senata, zgornjega doma, izvoljenih po modificiranem proporcionalnega predstavništva, ki je rezerviral močne vloge strankarskim voditeljem v odločitvi, kako bodo zasedeni sedeži ... Predsednik je bil izvoljen na skupni seji obeh domov (kot v Franciji), hkrati pa imel v rokah pomembno izvršno oblast (kot v ZDA) (glej Berend, 1998: 167).

Vendar pa prav nezmožnost obljubljenе federacije zaradi nelojalnosti drugih narodnosti do nove države povzroči novo krizo, saj naj bi bil enoten češkoslovaški narod, češki narod. Ko so se Čehi ločili od monarhije, so torej s seboj odnesli zapuščino habsburške preteklosti: »Nalezljiv nacionalizem habsburških dominiranih narodov. To je bilo prekletstvo monarhije in je postalo prekletstvo novega sistema nacionalnih držav v Srednji Evropi« (Borsody, 1980: 5). Čehi tako kot Habsburžani niso uspeli v izgrajevanju pravične države. Nastanek Češkoslovaške republike je združeval v sebi dve med seboj izključujoči načeli: »etnično-narodnostno-jezikovnega in zgodovinsko legitimnega« (Južnič, 1985: 88). Slednji je veljal za dežele sv. Vavclava. Problem je bil prvo načelo. Čehi so bili v novi državi v manjšini glede na skupno število Nemcev, Slovakov, Madžarov in Rutenov. Tako se je izkazalo, da je češkoslovaški izraz nacionalizma nova oblika »avstrijske ideje« – sredstvo za združevanje ljudstev različne narodnosti v enoten češkoslovaški narod, ki naj bi bil v bistvu češki.

Čehi so imeli tako probleme z narodnostmi, katerim so nameravali dati večinske pravice (Slovaki, Ruteni), kot tistimi z manjšinskimi pravicam (predvsem Nemci). Češkoslovaška je tako postala unitaristična država, v kateri so bili Čehi državni narod; kakor so bili Nemci državni narod v ustavni Avstriji. Za svoj obstoj je morala opustiti misel na federalizem in, prav tako kot Habsburžani, centralizirati svojo državo. S tem se je nelojalnost njenih nečeških državljanov do nove države samo še povečala. Tako, kot so bili Čehi kritiki avstrijske države in so v demokratičnem imenu razbili, so zdaj oni morali reševati svojo državo pred demokratičnimi zahtevami drugih narodov.

5.1 Nemci

Masaryk se je zavedal, da bo nemška manjšina na Češkem poseben problem, saj je »Češka še prav poseben primer narodnostno mešane države« (Masaryk, 1994: 152). Največji problem so seveda predstavljali Nemci, ki je bil drugi najštevilnejši narod v novi državi. Ob predpostavki skupnega češkoslovaškega naroda, je bilo razmerje v češko korist veliko boljše. Masaryk se je tako vprašal: »Kaj je pravičnejše – da bi bilo več kot devet milijonov Čehov in Slovakov pod nemško vlado, ali trije milijoni pod češkoslovaško« (Masaryk, 1994: 152). Ker nova Evropa ne bo osnovana na ostrem narodnem principu, bodo seveda manjšine morale biti upoštevane in zaščitene. »Čehoslovaki smo vedno težili k enakopravnosti in ne po nadvladanju. Glede svoje politike bo imela češkoslovaška država vedno interes v tem, da Nemcem in ostalim manjšinam zagotovi vse pravice, ki jim gredo. To bo zahteval razum« (Masaryk, 1994: 152). Tako razmišljanje se v medvojnem obdobju izkaže za napačno, saj narodno mešano državo, ki jo večinski narod razume kot svojo nacionalno državo, le-ta

ne more ohranjati na načelih, ki poudarjajo avtonomijo manjšin, ki tej državi niso lojalne. Ustanovitelj češkoslovaške države bi moral narediti državo s krvjo in železom, kot je to naredil Bismarck, vendar to ni bilo po njegovem humanističnem prepričanju. Časi narodnostnih zlitij so po njegovem mnenju minili. In to je zapletlo položaj Češkoslovaške.

Tako je kljub svoji narodnostni teoriji Češkoslovaška obnovila narodnostne zaplete Avstro-Ogrske. Ustavna Avstrija je imela devet narodnosti;³⁴ Češkoslovaška šest³⁵. Sprememba položaja sudetskih Nemcev iz večinskega naroda v manjšinski je bila najbolj boleča. Nemci so zavračali manjšinsko klasifikacijo na podlagi dejstva, »da je najmanj en milijon Nemcev več kot Slovakov v Češkoslovaški« (Borsody, 1980: 57). Češke politične elite so imele 50 let izkušenj v barantanju in manevriranju. Z neutrudljivo iznajdljivostjo so ponujali Nemcem na Češkem neskončne papirnate načrte; Nemci so se večkrat sprijaznili s položajem manjšine, s katero dobro ravnajo, kakor so se Čehi v Avstriji velikokrat sprijaznil s svojim položajem. Vendar se Nemci niso nikoli odrekli vključitvi Češke v veliko Nemčijo, kakor se Čehi niso nikoli odrekli zahtevi po vseh »deželah sv. Vavclava«.

»Masarykovo predsedništvo je bilo odgovor na veliki 'samo ko bi' iz habsburške zgodovine: samo ko bi bili Habsburžani bolj daljnovidni in demokratični. Masaryk je bil daljnoviden in demokratičen. Toda Čehi in Nemci se niso spravili; namesto tega se je naposled izkazalo, da ne morejo živeti v mejah iste države« (Taylor, 1956: 292). Čehi tako problema z Nemci, ki se je vlekel od pojava nemškega nacionalizma, s svojo nehomogeno nacionalno državo niso rešili. Nasprotno, nemški ekspanzionizem jo je lahko uporabil kot izgovor za svoje imperialistične cilje. S pojavom nacistične propagande so se sudetski Nemci tako oddaljili od njim tuje države, ki je tako ali tako niso marali ob njenem nastanku.

5.2 Slovaki

Ambicija Čehov, da oblikujejo enoten češkoslovaški narod in nezaupanje slovaške polovice, je podaljševal vladavino centralizirane oblasti navkljub ponavljajočim obljubam o federalizaciji države. Pomemben del Slovakov – »centralisti« – je sprejel združitev njihovega naroda kot dokončno. Kljub temu slovaški »avtonomisti«, katerih medvojni voditelj je bil politik in duhovnik Andrej Hlinka, ki so sledili sudetskim Nemcem in nacizmu, niso bili le klerikalni reakcionisti, kot jih je rada imenovala Češka propaganda. »Med Slovaki različnih političnih prepričanj je bila namreč upravičena zahteva po

³⁴ Nemce, Čeha s Slovaki, Poljake, Rutene, Slovence, Srbohrvate, Italijane, Romune, Madžare (glej Masaryk, 1994: 102). Masaryk šteje Čehoslovake in Srbohrvate kot en narod.

³⁵ Čeha, Slovake, Nemce, Madžare, Rutene, Poljake

avtonomiji, ki jim jo je obljubljal T. G. Masaryk s Pittsburško listino, 31. maja 1918. Podobne zahteve so imeli tudi Ruteni« (Borsody, 1980: 56). S tem ko bi Čehi priznali Slovakom in Rutenom avtonomijo, bi dokazali svojo demokratičnost, ki so jo tako goreče propagirali na Zahodu. Tudi en češkoslovaški narod so Čehi videli drugače od Slovakov – kot češki. Čehi so bili izobraženi in izučeni v veččinah, ki so jih potrebovali v visoko industrirani in urbani državi. Medtem se je večina Slovakov preživljala s kmetijstvom in bila nepismena. Kot posledica tega razmerja med obema narodoma je večina državne uprave pripadla Čehom.³⁶ »Slovaška ljudska stranka, pod Hlinkinim vodstvom, na volitvah leta 1921 doživi polom in to povzroči političen preobrat« (Berend, 1998: 191). Hlinkina stranka na volitvah sodeluje skupaj s konzervativnimi Čehi. Slab rezultat je znak za začetek slovaškega nacionalizma, ki zavrne »čehoslovakizacijo« in se bori za avtonomijo Slovakov. Z nasprotovanjem demokratičnim, industrializiranim Čehom se večinoma kmečko slovaško prebivalstvo, pod vodstvom njihove politične elite, odkrito spogleduje s fašizmom in drugim zatiranim narodom, ki ne mara le po imenu češkoslovaške države, z Nemci.

6. ZUNANJE VPRAŠANJE – DRUGIČ

Masaryk, ki je odigral tako pomembno vlogo v oblikovanju posthabsburškega nacionalnega gibanja v Srednji Evropi, se je po vojni srečal tudi z neuspehom medsebojnega povezovanja novonastalih držav, ki nastanejo na pogorišču Avstro-Ogrske. Po vojni je namreč Masaryk goreče propagiral medsebojno sodelovanje malih narodov: »Povsod se šibki, zatirani in izkoriščani združujejo med seboj« (Borsody, 1980: 103). Toda njegovi načrti o medsebojnem povezovanju niti v teoriji niso zaobjeli vseh malih narodov v Srednji Evropi. Predvideval je sodelovanje samo med zmagovalnimi narodi – Poljsko, Češkoslovaško, Romunijo, Jugoslavijo in Grčijo (glej Masaryk, 1928: 364-65). Tako izostane povezovanje z Madžari, ki so v dualistični monarhiji zatirali Čehi in Slovake. Tudi druge novonastale zmagovalne države so se bale madžarskega iredentizma, saj so po versajski konferenci, obsegale dele zgodovinskega madžarskega kraljestva sv. Štefana. Slovaško so tako na primer Čehi »dobili« od Madžarov. Versajski duh, ki deli srednjeevropske države na zmagovalne in poražene, ostane tako še kako prisoten na medsebojno sprtem področju bivše Avstro-Ogrske.

³⁶ Od 417 zaposlenih na šolskem ministrstvu v Pragi, so bili le 4 Slovaki. Ministrstvo za obrambo je štelo 1.300 osebja, od tega le 66 Slovakov. Od 139 generalov in 436 polkovnikov je bil le en Slovak. Celo na Slovaškem je bila polovica sodnikov in srednješolskih učiteljev Čehov (glej Berend, 1998: 190).

Le novonastale zmagovalne države v prvi svetovni vojni se na francosko pobudo povezujejo v malo antanto,³⁷ ki naj bi predstavljala »cordon sanitaire.«³⁸ Le-ta je imel dvojno vlogo, saj naj bi varoval Evropo pred boljševizmom in po drugi strani obkrožal Nemčijo. Vendar so medsebojni spori, ki jih je versajska konferenca samo še povečala, onemogočili njeno učinkovitost. Čehi so imeli pri tem zelo pomembno vlogo. Pokazalo se je, da je imel Palacky še kako prav, ko je razglašal pomembnost pravične avstrijske države pri nadzorovanju medsebojnih konfliktov. Vse njene nasledstvene države so razvijale nepomirljive nacionalistične programe, ki so samo še poglobljali mednacionalna trenja namesto, da bi jih pomirjali, in tonili v čedalje večje konflikte, kar je onemogočalo učinkovito obrambo proti Nemčiji in Rusiji. Mala antanta je tako kot obramba statusa quo, doseženega v Versaillesu prej blokirala, kot promovirala miren razvoj in sodelovanje srednjeevropskih držav. Omenili smo Madžare. Vendar zraven ni bilo niti Poljakov, največjega srednjeevropskega naroda, ki je gojil globoko nezaupanje do Male antante zaradi otoplitve odnosov med Francozi in Rusi. Beneš, novi predsednik Češkoslovaške republike, še pred zблиževanjem Francije in Rusije leta 1922 ni nikoli izpustil priložnosti, da opozori na pomen Rusije pri obrambi evropskega statusa quo. Za Poljake Mala antanta nikakor ni mogla predstavljati branika pred boljševizmom. »Geografska pozicija in teritorialni nesporazumi so imeli večji pomen kot ideologije pri odločitvi ali je partnerstvo s Stalinom proti Hitlerju dobro ali ne.« (Borsody, 1980: 43). Beneš se je zato tako boril za evropsko sodelovanje z Rusijo in se ni pretirano obremenjeval z boljševizmom. Čehi so mejili na Nemčijo in nikoli na Rusijo, ki so se je tako bali Poljaki. Za njih je Mala antanta tako naravnost vabila Ruse na Zahod.

Vendar s tem tudi Čehi niso uspeli v povezovanju proti Nemčiji. Kolektivna varnost namreč ni bila primaren cilj nobeni od velikih evropskih sil: »Vsak član zavezništva se je zanimal predvsem za svojo lastno varnost in ohranitev obstoječega stanja« (Borsody, 1980: 43). Tudi Francija kot maloantantna pokroviteljica ni bila nikakršna izjema. Zahodne sile so uvedle do Nemčije in Hitlerja politiko pomiritve, saj se zavedajo, da so z nepravilnim Versajskim mirom omogočili Hitlerjev vzpon na oblast. Strah pred vojno je bil Zahodnim silam pomembnejši kot obramba demokracije proti Hitlerju. Samo to bi lahko ubranilo Češkoslovaško pred Nemčijo, saj je navkljub problemom z ostalimi narodi, ki so jo sestavljali na Zahodu, predstavljala svetel vzor srednjeevropske demokratične države. Toda na češko žalost »je bil Zahod slabo pripravljen na Hitlerjevo diplomatsko ofenzivo. Demokratična Češkoslovaška je bila glavna tarča Hitlerja in se je zanašala na prijateljstvo velikih sil ...« (Borsody,

³⁷ Novo zavezništvo za zavarovanje položaja v Srednji Evropi, doseženo v Versaillesu med Romunijo in Jugoslavijo, podpisanega junija 1921, dopolni varnostni sporazum, podpisan avgusta 1920 med Češkoslovaško in Jugoslavijo. Zavezništvo postane imenovano Mala antanta.

³⁸ Tamponsko območje

1980: 58). Čehi so imeli svojo nacionalno državo, čeprav je bilo v Češkoslovaški Čehov komaj polovico vsega prebivalstva, prav zaradi prepričanja pariških mirovnikov, da bo takšna država pomembna za obrambo pred Nemčijo. Ko so Zahodne sile, z Münchensko konferenco popustile Nemčiji pri poružitvi ravnovesja določenega v Versaillesu, je bila Češkoslovaška obramba izgubljena. Nacionalna država Čehov, kar se tiče povezovanja proti Nemčiji, je izolirana od zunaj in zrahljana od znotraj z nelojalnimi državljani, je tako ostala sama pred obnovljeno grožnjo nemškega imperializma pod agresivnim Hitlerjevim tretjim rajhom.

III. IDEJA AVSTRIJSKE DRŽAVE –TRETJIC

1. MÜNCHEN

Habsburžani so torej zapustili narodom, »katere so varovali, izkoriščali in naposled izgubili, kot svojo dediščino« dve vprašanji: »notranje vprašanje oblasti in zunanje vprašanje varnosti« (Taylor, 1956: 289). Novonastale države in z njimi Češkoslovaška so iskale novo, unitaristično podlago, da bi jo ubogali doma; toda še večje vprašanje je bilo, kako najti sredstvo, ki bi jih varovalo pred Nemčijo, edino veliko silo na tem področju. Ko je Avstro-Ogrska leta 1914 kot šibkejša partnerica z Nemčijo vstopila v prvo svetovno vojno, je to pomenilo njen konec in porušitev predvojnega sistema. Nov odgovor v obliki novih nacionalnih držav, ki jo je podpiral Versajski mir in katerega izum je bila Češkoslovaška republika, se je Zahodu pokazal za nepravilnega v dvajsetih letih. Na konferenci v Münchnu se Zahod sporazume s Hitlerjem o priključitvi Sudetov k Nemčiji. Ni bil namreč pripravljen tvegati spopada z Nemčijo zaradi Češkoslovaške in problema z njeno, pod vplivom nacistične propagande, nezadovoljno nemško manjšino. S tem, ko žrtvujejo del češkega ozemlja Nemčiji, se zdi, da bi se dalo preprečiti vojno z Nemčijo. Češka alternativa, ki bi nadomestila habsburško, se Zahodu ne izkaže za pravilo. Zahod je na koncu prve svetovne vojne v Versaillesu poslušal T. G. Masaryka in njegovo desno roko, Edvarda Beneša. V Münchnu, na pragu druge svetovne vojne, predsednika Beneša, ki leta 1935 nadomesti Masaryka, ne povabi.

1.1 Nemci

V zunanji politiki je Hitler spretno uporabljal isti argument kot Češkoslovaška za svoj nastanek; Wilsonov mirovni program iz Versaillesa in tako za Nemce zahteval pravico do samoodločbe. Hitler je tako podrl mirovni sistem in pridobival državo za državo. Tragedija se zopet začne prav s Čehi in Češkoslovaško, za Čeha njihovo nacionalno državo.³⁹ Sudetska nemška stranka je dosegla pri parlamentarnih volitvah maja 1935 pomemben uspeh. Dobila je 22 poslancev v češkoslovaškem parlamentu. Tedaj je njihov voditelj Konrad Henlein poslal, takratnemu predsedniku Tomašu G. Masaryku izjavo lojalnosti in je večkrat zatrdil, da bodo sudetski Nemci ostali zvesti nemškemu narodu in češkoslovaški državi.

³⁹ Sicer se začne prej z anchlussom (priključitvijo k rajhu) Avstrije, 13. 3. 1938, ki pa ga Avstrijci pozdravijo kot priključitev k »svoji« nemški državi.

Priključitev Avstrije je bil jasen signal za sudetske Nemce. Marca 1938 je poslal Henlein nacističnemu zunanjemu ministru Ribbentropu pismo z naslednjo vsebino: »V svojem globokem veselju nad srečnim preobratom v Avstriji čutimo potrebo, da izrazimo vsem tistim, ki so sodelovali pri velikem firerjevem dejanju, svojo zahvalo ... Svojo zahvalo firerju bomo izkazali z dvojno vnetostjo v službi velikonemške politike ...« (Ivnik, 1959: 151).

Konrad Henlein je v svojem programu iz Karlovih Varyjev, 24. aprila 1938, zahteval avtonomijo za sudetske Nemce. Ta program je bil že globoko pod nacističnim vplivom. Odbijal je dobronamerne predloge češkoslovaške vlade in formuliral svoje zahteve v osmih meglenih in raztegljivih točkah. Predvsem je zahteval avtonomijo v okviru Češkoslovaške, najbolj nejasna pa je bila šesta točka, »ki je zahtevala odstranitev krivic, ki so bile storjene sudetskim Nemcem od leta 1918 do danes, in povrnitev škode, ki jim je bila s temi krivicami prizadejana« (Ivnik, 1959: 152). Sudetski Nemci so se pretvarjali, »da se le borijo za enake pravice in da je njihov cilj močnejša Češkoslovaška, ki bi se transformirala v federalno enoto enakih narodov« (Taylor, 1956: 64). Češkoslovaška vlada, tokrat že pod predsednikom republike Benešom, se je trudila federalizirati državo po programu sudetskih Nemcev. »Toda federalizacija Češkoslovaške, poleti 1938, se je izkazala za prepozen poskus ohranitve države, enako kot Karlov predlog za federalizacijo habsburške monarhije, jeseni leta 1918« (Taylor, 1956: 67). Septembra 1938 Beneš intervenira in pokliče sudetske Nemce na pogovore in jim ponudi list papirja z besedami: »Prosim napišite zahteve za Vašo nemško manjšino. Vnaprej Vam obljubim, da jih bom vse takoj izpolnil« (Cohen, 1989: 21). Beneš je vedel, da to Nemcev ne bo pomirilo in s tem bi dokazal Franciji in Britaniji, da ne gre le za Sudete, pač pa problem širših razsežnosti. Sudetski Nemci pod vplivom Berlina prekinejo pogovore z Benešem, saj je Hitler takrat že odločen, da se Sudeti priključijo tretjemu rajhu.

1.2 Zavezniki

Neville Chamberlain, predsednik britanske vlade v času Münchna ter radikalni socialist, Edouard Deladier, francoski ministrski predsednik, sta se bala nove vojne in sta jo hotela na vsak način preprečiti. Skušala sta doseči prijateljske odnose z diktatorjema Italije in Nemčije. »In če je bila cena varnost, neodvisnost in eksistenca male države – pač škoda za Češkoslovaško ... Zakaj ne bi Češkoslovaška odstopila nekaj svojega ozemlja, da bi obvarovala svet pred novo vojno?« (Cohen, 1989: 22). Velika Britanija je Češkoslovaški dala tako jasno vedeti, da ne bo šla v vojno zaradi sudetskega vprašanja. General Keitel, ki je bil na čelu vrhovnega poveljništva nemških oboroženih sil

leta 1938, je na sojenju v Nurembergu po vojni na vprašanje, ali bi Nemčija napadla Češkoslovaško, če bi Zahodne sile stale ob boku Pragi, odgovoril: Gotovo ne. Nismo bili še dovolj vojaško močni (glej Churchill, 1948: 319).

Britanija in Francija sta namreč na pragu druge svetovne vojne videli sudetski konflikt, kot lokalni konflikt. Pripravljeni sta bili sprejeti spremembe, ker sta videli v njih popravek krivic, začrtanih na versailleski mirovni konferenci, ki ni upoštevala etničnega principa. Usoda Češkoslovaške je bila tako spet v rokah drugih. Ljudje na Zahodu niso videli razloga, zakaj bi poprijeli za orožje in se žrtvovali za Češkoslovaško. Njihovo čustvovanje do Češkoslovaške je bilo izraženo s Chamberlainovimi besedami, ko je o sudetski krizi govoril kot o »prepiru v oddaljeni državi, med ljudmi o katerih ne vemo nič« (Borsody, 1980: 71). Češkoslovaška in z njo Srednja Evropa je bila za njih »področje, nekje daleč« (Borsody, 1980: 71). Zahod prav gotovo ni več videl Češkoslovaške republike kot države, ki je potrebna Evropi in na tem je bil osnovan temeljni razlog za njen nastanek.

Chamberlain se 15. septembra s Hitlerjem sporazume, da Nemčija dobi češko ozemlje, kjer je najmanj 80 odstotkov Nemcev. Čehi seveda tega ne morejo sprejeti. Beneš tako 21. septembra prejme britansko-francoski ultimatum: Če se Češkoslovaška ne odpove Sudetom, jo bodo njeni zahodni »prijatelji« pustili sami sebi prepuščeno in dodali, da »gotovo ne bodo šli v vojno z Nemčijo samo zato, da zadržijo sudetske Nemce v Češkoslovaški« (Cohen, 1989: 24). Hitler v takem vzdušju predlaga Britancem in Francozom konferenco, kjer naj bi »rešili« sudetsko krizo. Dejstvo, da Zahod na konferenco ne povabi Čehov, je znak, da Češkoslovaško ne čaka nič dobrega. Tudi Habsburžanov ob njihovem koncu ni nihče več poslušal.

1.3 Konferenca

Münchenska konferenca, kjer se sestanejo Hitler, Mussolini, Chamberlain in Deladier – torej brez češkoslovaških predstavnikov, se začne 29. septembra opoldne. Sporazum je podpisan ob dveh zjutraj naslednjega dne. Nemški maršal Hermann Goering, ki spremlja Hitlerja v Münchnu, je pozneje opisal vzdušje v konferenčni dvorani: »Zame je bilo zabavno, s kakšno lahkoto je Hitler vse zasukal sebi v prid. Anglež in Francoz nista zahtevala niti formalnega razgovora s Čehi – nič« (Ivnik, 1959: 169). V treh urah se sporazumejo, da vsa ozemlja, ki so poseljena z nemško manjšino »vrnejo« v Nemčijo do sedmega oktobra. Hitler seveda ni izgubljal časa. Že prvega oktobra Wehrmach zakoraka v Sudete, ta severno-zahodni del Češke, poseljen z nemškim prebivalstvom, ki je bil v Münchnu od Zahoda

žrtvovan Hitlerju in je hrepenel po združevanju vseh Nemcev zunaj rajha, z njihovo matično domovino.

Z Münchenskim diktatom se 28.000 km² češkega ozemlja priključi nemškemu Rajhu, skupaj z 2.8 milijonov Nemcev in 800.000 Čehi (glej Cohen, 1989: 35). Poleg tega, da Češkoslovaška izgubi ozemlje in svoje prebivalce, izgubi tudi večino svojih naravnih virov in pomembnih industrijskih centrov.⁴⁰

Popoldne 30. septembra izdana češkoslovaška vlada sprejme Münchenski diktat. Češki predsednik vlade Syrový se po radiu obrne na Čeha z naslednjimi besedami: »Izdani smo ... ostali smo sami« (Cohen, 1989: 33). Zahod je situacijo razumel popolnoma drugače. Chamberlain ob odhodu s konference na Münchenskem letališču izreče naslednje besede: »To je ... časten mir. Mislim, da je to mir našega časa« (Borsody, 1980: 74).

2. ČEŠKOSLOVAŠKA NE OBSTAJA VEČ

Še isti dan, ko je bil podpisan Münchenski sporazum, Beneš odstopi s položaja predsednika in kmalu odide v ZDA. V istem dnevu se Slovaška obrne na Nemčijo in razglasi željo po Slovaški neodvisni republiki. Pomünchenska češka vlada, ki je bila naglo formirana predvsem iz kritikov Beneševе politike s strani Češkoslovaške kmečke stranke in je vključevala nekatere češke fašiste, je poskušala vsaj pasivno kolaboracionirati z nacistično Nemčijo, da bi si zagotovila svoje mesto v »novem redu« Srednje Evrope. Bili so za ohranjanje Češkoslovaške republike, ki naj bi se preimenovala v Češkoslovaško po principu federalnega vzorca. Vendar pomünchenska Češkoslovaška ni mogla več preživeti. Münchenski sporazum je naravnost vabil nacistično Nemčijo v večjo agresivnost. Zgodovina je pokazala, da se je v bistvu že začela svetovna vojna. Prav tista, pred obrambo katere je bila žrtvovana Češkoslovaška.

Pol leta po Münchnu je imela Hitlerjeva Nemčija popolno kontrolo nad ozemljem, kar ga je ostalo od Češkoslovaške. Ista grožnja s silo, ki je omehčala Francijo in Veliko Britanijo v Münchnu, je prisilila Emila Hacho, predsednika pomünchenske Češkoslovaške, v podpis pogodbe v noči iz 14. na 15. marec 1939 leta. S tem podpisom so postale češke dežele »protektoriat«.⁴¹ Istočasno so germanofilski slovaški avtonomisti, pod vodstvom Msgr. Jozefa Tise, razglasili »neodvisnost« Slovaške, fašistične

⁴⁰ Vključujoč premogovno (66 %), železarsko in jeklarsko (70 %), tekstilno (80 %), kemično (86 %) in električno (70 %) industrijo (glej Cohen, 1989: 35-36).

⁴¹ Nacističen termin, ki je pomenil okupacijo.

države in nemškega satelita.⁴² »Neodvisna« Slovaška je bila tako logičen rezultat medvojnega konflikta med Čehi in Slovaki zaradi prelomljene obljube o federalizmu. Fašizem in nacizem, ki sta se pojavila v medvojnem obdobju, sta postala dominantna v Srednji Evropi med drugo svetovno vojno. Češka je bila v medvojnem obdobju edina svetla izjema, kjer je prevladala parlamentarna demokracija za razliko od ostalih srednjeevropskih diktatorskih držav. Vendar prav neizpolnjene obljube glede federacije porinejo Slovake v fašizem. Msg. Tiso je bil naslednik medvojnega voditelja Slovaške ljudske stranke, očeta Andreja Hlinka. Hlinka je vodil desno usmerjeno slovaško »avtonomistično« gibanje, ki je zavračalo enotnost češkoslovaškega naroda. Slovaški avtonomisti so kljub sodelovanju s sudetskimi Nemci pridobivali veliko podporo v javnosti. Ko je bil izzvan obstoj Češkoslovaške, je Slovaška pod Msg. Tisom začela svojo ločeno pot.

Msg. Tiso je 15. marca v Berlinu sestavil besedilo brzojavke Hitlerju in proklamacijo samostojne slovaške države. Naslednjega dne jo slovaški parlament z le nekaj protesti tudi sprejme. »Tisina« brzojavka Hitlerju ob vstopu na Češkoslovaško se začne z besedami: »V imenu slovaške vlade si štejem v čast sporočiti Vaši ekselenci, da je danes suvereno ljudstvo streslo s svojih ramen neznosni češki jarem ...« (Ivnik, 1959: 172).

Vkorakanje nemških čet na Češko in Moravsko 15. marca milijonska češka vojska gleda pasivno in preda orožje, medtem ko zahodne sile ostanejo nevtralne. Nemčija in Francija ne dvigneta niti prsta, da bi izpolnili obljube, dane Češkoslovaški na Münchenski konferenci. Te obljube so po Chamberlainovem mnenju »veljale le do včeraj, se pravi do trenutka, ko je Slovaška razglasila svojo neodvisnost« (Cohen, 1989: 37). S tem ko Češkoslovaške z odcepitvijo Slovaške ni več, tudi obljub ni več. Ironično, a globoko v drugi svetovni vojni je Zahod celo obsojal Beneševno ravnanje, ker se ni uprl. Churchill je zapisal: »Beneš bi moral braniti svoje meje. Ko bi se enkrat spopad začel ... bi ji Francija priskočila na pomoč in Britanija bi ji takoj zatem sledila« (Churchill, 1948: 302).

3. VOJNA - DRUGIČ

V letu in pol je podpisan Nacistično-sovjetski pakt⁴³ in druga svetovna vojna se v tednu dni z napadom Nemčije na Poljsko tudi »uradno« začne. »Čeprav München ni bil opravičilo za to, kar je Sovjetska Rusija naredila v partnerstvu z nacistično Nemčijo, je bilo nekaj popolnoma jasno: Münchenska

⁴² Mlado državo je priznalo kakih dvajset držav, med njimi Švica, Švedska, Vatikan (Conte, 1969: 155).

⁴³ 23. avgusta, 1939 s strani zunanjih ministrov Nemčije in Sovjetske Zveze, Joachimom von Ribbentropom in Vyacheslavom M. Molotovim, ki razdeli Poljsko med Nemčijo in Sovjetsko Zvezo.

napaka je bila tista, ki je odprla pot Nacistično-Sovjetskemu paktu in za njegove posledice« (Borsody, 1980: 81). Stalin mi mogel vedeti niti ni mogel biti prepričan glede na zahodno obnašanje v Münchnu ali bi Francija in Velika Britanija vstopili v vojno zaradi Poljske. 25 avgusta, dva dni po Nacistično-Sovjetskem paktu, Britanija podpiše pogodbo o medsebojni pomoči s Poljsko, ki z napadom na Poljsko sproži drugo svetovno vojno. Domača oblast v protektoriatu Češke in Moravske, kot se uradno imenuje Češka pod nemško okupacijo, je še naprej delovala pod predsednikovanjem Emila Hache. Češki vladni kabinet in ministri, vladne enote in kolaboacijske politične organizacije Narodnega sodelovanja (narodni sourucenstvi) so podložno sodelovale z njihovim nemškim okupatorjem in opravičevale svoje dejanje, da je to najmanjše zlo za Čehe. Nemški namestniški protektor Češke in Moravske postane Reinhard Heinrich, na katerega izvedejo maja 1942 češki domoljubi uspešen atentat.

Proti okupatorju se organizira predvsem Komunistična partija. Tudi »uradna« politika češkoslovaške begunske vlade v Londonu, pod predsednikovanjem bivšega predsednika republike Beneša, je bila na strani prijateljstva s Sovjetsko zvezo. Na Češkem je bilo sicer prisotno odporniško gibanje, ki pa ni preraslo v splošni antifašistični odpor tako kot v nekaterih drugih srednjevropskih državah. Večinoma so se izvajale posamezne akcije domačih domoljubov, koordinirane z Zahoda. Nekateri so se pridružili zaveznikom in pod njihovim poveljništvom tvorili svoje vojaške oddelke. Tokrat, kot že omenjeno, brez Slovakov. Po drugi strani ni manjkalo niti pasivne kolaboracije.⁴⁴

3.1 Zunanje vprašanje – tretjič

Beneš, ki se je tako goreče zavzemal za Društvo narodov in zasnoval toliko načrtov proti pangermanizmu leta 1939, malo po Münchnu, zapusti svojo domovino, da ga ne bi dosegel Hitler. Tako je že drugič v izgnanstvu, tokrat brez Tomaša Masaryka. Bivši predsednik postane predsednik češkoslovaške begunske vlade v Londonu. Začasna češkoslovaška vlada je bila ena prvih vlad v izgnanstvu, ki jih je priznala Velika Britanija, očitno z veliko mero slabe vesti glede Münchna.⁴⁵ Vendar pa je München Benešu vsadil nepopravljiv dvom o Angliji in to kljub velikanskim Churchillovim prizadevanjem, da bi se Srednjo Evropo uredilo po federacijskih principih. Zanj je bil »Churchill Churchill, Anglija pa Anglija« (Conte, 1969: 144). Federalizem se je tako ali tako izkazal

⁴⁴ Druga svetovna vojna naj bi po najbolj optimističnih ocenah terjala davek najmanj 200.000 čeških življenj (Berend, 1998: 404).

⁴⁵ 21. julija 1940 (Conte, 1969: 142)

za nerešljiv problem Čehov tako kot Habsburžanov. Beneš je še vedno gojil skoraj bolešno bojazen pred morebitno restavracijo habsburške monarhije ali kakršne koli federacije podonavskih držav. Pod vplivom Münchna skupaj s svojim ambasadorjem v Moskvi, social demokratom Fierlingrejem, se popolnoma podvrže ruskemu prijateljstvu. Stalinovo državo vidi kot edino zunanjo silo, ki bi znala obvarovati, od zahoda prevaran, Češki narod. München je tako postal tudi simbol povezovanja med Češkoslovaško in Sovjetsko zvezo, saj je bil Münchenski sporazum za Beneša »tako zločin proti Sovjetski zvezi kot proti Češkoslovaški« (Beneš, 1948: 65). Na Zahod se ni dalo več zanašati. Čehi vzamejo usodo v svoje roke in jo z veliko mero zaupanja dajo v varstvo Sovjetski zvezi, »univerzalni monarhiji«, pred katero je opozarjal Palacky.

Leta 1941 je podpisan Sovjetsko-Češkoslovaški sporazum, s katerim se organizira češkoslovaška vojska pod vodstvom Rdeče armade. Decembra 1943 Beneš v Moskvi podpiše s Stalinom »pogodbo o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči«. Beneš je popolnoma zaupal Stalinu. Vseh pet let v izgnanstvu je češka politika, ki jo je zgradil Beneš, slonela na dogmi prijateljstva z Rusijo, kateri mora biti Češkoslovaška »mala sestra«. Po njegovem ni bilo varnosti za majhne dežele zunaj ravnotežja, zasnovanega na prijateljstvu med Rusi in Anglosaksonci. Beneš je bil eden izmed tistih, ki so najbolj vplivali na Roosevelta, naj se v neposrednem pogovoru sreča s Stalinom. Poznejša jaltska konferenca je presegala njegove najlepše sne. »Rusi so sprejeli obvezo,« je dejal Beneš leta 1943 Rooseveltu, po podpisu pogodbe s Stalinom, »da se ne bodo vmešavali v notranje zadeve Češkoslovaške. Popolnoma jim zaupam, da bodo prav tako lojalni kot jaz« (Conte, 1969: 145). »Sprejel sem pogoje,« je zaupal De Gaulleu, »ki ne bremenijo neodvisnosti moje dežele. S Stalinom sva se namreč sporazumela, da se rusko poveljstvo z ničemer ne bo mešalo v naše politične zadeve« (Conte, 1969: 145). S porazi nemške vojske in skorajšnjo osvoboditvijo Češkoslovaške, ki je bila osvobojena tako s strani Rdeče armade kot s strani Američanov⁴⁶, se je zdelo da je Češkoslovaška obvarovana.

Češkoslovaška se je razlikovala od drugih držav, ki so do leta 1948 padle pod sovjetski vpliv. Bila je primer demokratične srednjeevropske države in je gojila prijateljske stike s Sovjetsko zvezo. Njeni tanki so do konca leta 1945 zapustili obnovljeno Češkoslovaško ozemlje, kateremu pa je Sovjetska zveza vzela Rutene. Vendar to ni zmanjševalo Češkega zaupanja v prijateljstvo s Sovjetsko zvezo.

Na Palackyjevo opozarjanje na nevarnost »slovanske monarhije so se začeli Čehi spominjati šele leta 1947, ko Sovjetska zveza ne pusti, da Češkoslovaška zaprosi za Zahodno pomoč v obliki Marshallovega plana. S tem bi kršila pogodbo iz leta 1943 o njunem prijateljstvu in sodelovanju.

⁴⁶ Večino češkega ozemlja osvobodi Rdeča armada. Zahodni del, do Plzna, osvobodijo ameriške čete pod poveljstvom Georgea Pattona.

Vendar tudi takrat Beneš, prepričan v svoje pravilno delovanje med drugo svetovno vojno, verjame, da se bo sovjetski socializem spremenil in postal bolj evropski, medtem ko se bo evropski kapitalizem razvil v bolj socialističnega. Čehi so ponovno videli Češkoslovaško kot vzorčni primer za ostale narode. Vendar se tudi tokrat tako, kot po drugi svetovni vojni, izkaže drugače. Zaradi propagiranja sodelovanja s Sovjetsko zvezo je spet tragedija pri češkem primeru največja.

3.2 Nacionalno vprašanje – tretjič

V začetni fazi druge svetovne vojne so se v Beneševih mislih izkristalizirali načrti za notranjo obnovitev razdeljene Češkoslovaške. Odločen se je bil boriti za predmünchenske meje, ki jih je imenoval za »osnovni cilj češke diplomacije v izgnanstvu« (Borsody, 1980: 84). To ni pomenilo le, da je potrebna pomiritev s Slovaki in ohranjanje enotnega češkoslovaškega naroda. Hkrati je pomenilo radikalno revizionirati manjšinsko politiko predvojne Češkoslovaške in narediti konec nacionalnem vprašanju Češkoslovaške. Ohranjanje obstoječega statusa bi po njegovem pomenilo pripravljanje novega Münchna. »Njegov plan je bilo radikalno zmanjšanje števila manjšin« (Borsody, 1980: 84). Načrt, ki je bil v popolnem nasprotju z demokratičnimi ideali njihovih očetov: Palackega in Masaryka.

3.2 1 Nemci

Ideje stare avstrijske, se pravi habsburške, države je bilo nepreklicno konec. Ostala je le ideja nacionalno čiste države. Skupaj s Slovaki je bilo potrebno homogenizirati prebivalstvo češkoslovaške: »... Branil sem to rešitev v vseh pogovorih z Britanci, Američani, Rusi in Francozi. Eksperimentov z manjšinskimi pogodbami, izpeljanimi po prvi svetovni vojni s pomočjo Lige narodov ne smemo več ponoviti, ker so se končali z neuspehom in razočaranjem. Pripeljali so nas do ... Münchna« (Beneš, 1948: 302). Benešov spomin na München je bil premočan, da bi razmišljal o kakršnemkoli sožitju z Nemci znotraj iste države. Enkrat za vselej je sklenil končati nemško vprašanje v Češkoslovaški. »Demokratični« Čehi so dokončno obupali nad federalizmom.

Wenzel Jaksch, voditelj sudetskih nemških social demokratov, ki je bil med vojno prav tako v izgnanstvu, je klical Beneša v London 3. septembra 1939, dva dni po nemškem napadu na Poljsko. Niti nemški social demokrati, ki so bili lojalni predmünchenski demokraciji, niso mogli sprejeti predmünchenske ureditve Češkoslovaške, ki ji je manjkala federativna ureditev. Beneš razkrije Jackschu načrt za izselitev nemške manjšine in ostane neomajen kljub protestom. »Samo tako se bomo

nekoč, ko bodo sedanje bolečine pozabljene, srečali kot sosodje in živeli drug ob drugem, vsak v svojem novem domu, brez grenkobe in v miru«, pravi Beneš in zaključi pogovor z naslednjimi besedami: »Da. Razumem Vašo tragično situacijo in mi je žal za Vas, globoko iz srca. Toda tako se zgodi včasih v življenju narodov zaradi zgodovinskih okoliščin ali zaradi krivde njihovih voditeljev« (Borsody, 1980: 84). Beneš, kot voditelj Češkoslovaške, ni imel nobenih moralnih zadržkov pri svojem ravnanju. Zavezniki so se po drugi strani zavedali krivice, ki so jo povzročili Češkoslovaški v Münchnu in so bili pripravljene na njeno popravo. Toda s tem so omogočili novo tragedijo, nove krivice, nadaljevanje procesa, ki se je vlekel od pojava nacionalizma na tem področju.

Ruski zunanji minister Molotov je pomladi, leta 1942, zagotovil Benešu, da bo Rusija priznala premünchenske meje Češkoslovaške. Eno leto kasneje, junija 1943, je bila s strani Rusije odobrena, »izselitev neslovanskega prebivalstva iz Češkoslovaške« (Beneš, 1948: 213). Leto poprej, avgusta 1942, na Beneševo vztrajanje, je britanska vlada odstopila od kakšnih koli obveznosti, danih v Münchnu. Tudi britanski zunanji minister Eden se je strinjal, v manj generalnem terminu, o »prestititvi manjšinske populacije, krive proti (češkoslovaški) republiki« (Beneš, 1948: 330). Istega leta se tudi predsednik Roosevelt strinja »s prestititvijo čim večjega možnega števila Nemcev« (Beneš, 1948: 285).

Sporazumi med velikimi silami in filozofija »kolektivne odgovornosti« nemškega naroda na koncu svetovne vojne opravičijo Benešev plan izseljevanja neslovanskega prebivalstva iz Češkoslovaške, imenovan Beneševi dekreti.⁴⁷ Na konferenci v Potsdamu, ki je trajala od 17. julija do 2. avgusta 1945, kjer so se Harry Truman, ki nasledi Roosevelta, Winston Churchill in Josip Stalin sešli, da bi obnovili svet iz ruševin, nastalih po drugi svetovni vojni, dokončno uredijo sudetsko vprašanje in omogočijo legitimacijo Bekeševih dekretov. Na konferenci sprejmejo naslednji sporazum o selitvi Nemcev s Poljskega, Češkega in Madžarskega ozemlja: »Tri vlade so vprašanje preučile z vseh strani in priznavajo, da bo treba v Nemčijo preseliti nemško prebivalstvo ali njegove dele, ki so ostali na Poljskem, Češkem in Madžarskem. Strinjajo se, da bi se preseljevanje moralo izpeljati na miren in človeški način« (Mae, 1976: 264). Iz Sudetov so tako izgnali od 2.5 do 3 milijone Nemcev, kar je

⁴⁷ "Beneševi dekreti", izdani med leti 1940 in 1945, so bili sprejeti še pred komunističnim obdobjem. Dekreti so obnovili ustavni red češkoslovaške republike in razveljavili Münchenski sporazum. Skupno je bilo izdanih 143 dekretov. S temi dekreti so bili predstavniki Nemcev in Madžarov izgnani s Češkoslovaške. Dekret z 2. 8. 1945 na primer določa, da osebe nemške ali madžarske narodnosti, izgubijo češkoslovaško državljanstvo, razen če dokažejo, da so se v času, ko je bila republika ogrožena, deklarirali kot Čehi ali Slovaki, da so ostali zvesti republiki, bili žrtve fašistov ali aktivni udeleženci odporiškega gibanja. (glej Mekina, 2002).

pomenilo četrtno vsega prebivalstva na Češkem. Ironija se kaže v izselitvi 100.000 Madžarov, ki so bili označeni za fašiste in izgnani iz južne Slovaške, ki je bila del »neodvisne« fašistične Slovaške.⁴⁸

To je dokončna zmaga srednjeevropskega nacionalizma, ki ima za cilj nacionalno čisto državo, popolno nasprotje nadsionalnega povezovanja na federalističnih temeljih, kot ga je videl Palacky. Na zahodni, izpraznjeni del Češkoslovaške se po vojni preseli okoli dva milijona Čehov in Slovakov iz notranjosti države. Povojni obup je bil tako pomešan z medvojnimi entuziazmom za nov začetek. Pomladni veter leta 1945 je prinesel novo upanje narodom Srednje Evrope, ki so želi verjeti, da se lahko razvije nekaj novega na pogorišču starega sveta. Prelomljena kontinuiteta je odprla vrata novim političnim in zunanjim silam. Usoda narodov v sredini Evrope je bila odvisna od njih.

Chamberlain je verjel da bo ohranil mir z ločitvijo nemške manjšine od Češkoslovaške. Beneš je verjel v graditev miru z njihovo izselitvijo. In tako je moderen mit o homogeni nacionalni državi stal na začetku in na koncu Münchenske tragedije.

3.2 2 Slovaki

»Med prvo svetovno vojno so se Čehi in Slovaki bojevali drug ob drugem v češkoslovaški legiji; ... Med drugo svetovno vojno se je bojevalo le malo Slovakov, nobeden zraven Čehov« (Taylor, 1956: 299). Čehi so uredili, če že ne rešili, vprašanje Češke s tem, da so poslali Nemce nazaj v njihov »narodni dom«, po katerem so le-ti tako dolgo vpili. S Slovaki se Čehi niso pomirili, nasprotno, druga svetovna vojna je oba naroda še bolj oddaljila. Čehi so bili »trn v nemškem mesu«, medtem ko so bili Slovaki Hitlerjevi miljenčki.

»Neodvisna« Slovaška, novembra 1940, že v drugi svetovni vojni, pristopi k Trojnemu paktu Nemčije Italije, Japonske. Medtem se Čehi borijo na strani zaveznikov - tako Rdeče armade, kot na strani zahodnih sil. Slovaška »neodvisnost« je bila tako kot »neodvisnost« drugih srednjeevropskih nemških satelitov odvisna od Hitlerjeve vojne do zadnjih minut druge svetovne vojne.

Slovaški parlament je 23. januarja 1945, dober teden pred baltsko konferenco, v smrtnem krču sprejel zgodovinski razglas: »Slovaški narod, ki se sklicuje na naravno pravico, ki mu jo je podelil Bog, je bil, je in bo ostal samostojen in neodvisen narod s svojo eksistenco«, in se obrača na Bekeša: »Bivša vlada, emigrantska ali druga, ne more zakonito odločati o usodi slovaškega naroda« (Mae, 1976: 156).

⁴⁸ Ironija se kaže v v izselitvi 100.000 Madžarov, ki so bili označeni za fašiste in izgnani iz južne Slovaške, ki je bila del »neodvisne« fašistične Slovaške (glej Berend, 1996: 5).

Vendar so vsi zavezniki izrazili upanje v obnovitev Češkoslovaške, brez katere, kot je rekel Churchill »ne bo miru« (Beneš, 1948: 203).

Ko se je tudi Stalin izjasnil za ohranitev Češkoslovaške, je bilo slovaške avtonomije nepreklicno konec. Na Slovaškem so si le komunisti želeli ponovno združitev s Češko. »Enotnost Češkoslovaške je mogla dejansko ohraniti samo komunistična Slovaška, cena za to pa je bil propad češkoslovaške demokracije« (Taylor, 1956: 299). Čehi so uporabili metodo odlaganja in upali, »da utegneta industrija in izobrazba na Slovaškem sčasoma ustvariti humanistično meščanstvo, ki bi uresničilo Masarykovo idejo« (Taylor, 1956: 299). Beneš je trdno zagovarjal obstoj skupne »Masarykove« Češkoslovaške. Z vidika demokratičnih načel Masaryka je tragično, da sta bila komunizem in izgon Nemcev in Madžarov tista dva dejavnika, ki sta najbolj združevala Čeha in Slovače. Pri vprašanju, ali so Čehi in Slovaki en ali dva naroda, so komunisti ubrali oportunistično taktiko. Češki komunisti so se po osvoboditvi postavili na stran Slovačev in za revizijo češko-slovaških odnosov na federalnem principu, ki je bil tako popularen med slovaškim ljudstvom, ki so bili sovražni stari, češko dominirani Češkoslovaški.

S prvimi svobodnimi volitvami po osvoboditvi, maja leta 1946, ko največja tekmica komunistov na Slovaškem, Demokratična stranka, ki nastane iz prej komunizmu nasprotujoče Kmečke stranke in prevzame vodilno vlogo pri propagiranju slovaške avtonomije, komunisti spremenijo taktiko. »Sprememba taktike je pomenila obrat komunistične podpore k češkim nacionalistom, ki so favorizirali centralizem v smislu Beneševega dojemanja, enega češkoslovaškega naroda v škodo slovaške avtonomije« (Borsody, 1980: 177). Tako je ta sprememba v taktiki povečala slovaško zaupanje v komunistično lojalnost. Komunizem je tako spretno uporabljal Češko-Slovaško rivalstvo v svoje namene. Vsi problemi, ki so se vleкли od nastanka Češkoslovaške, so se podaljševali, tudi po drugi svetovni vojni, le da so jih v svoje namene sedaj še spretno uporabljali v ideološke namene. Čehi so na koncu vojne sicer priznali Slovače kot samostojen narod. Vendar o kakšni federaciji ni bilo govora. Masarykovega demokratičnega, enotnega, češkoslovaškega naroda je bilo tako nepreklicno konec in ni uspel v svojem demokratičnem poslanstvu. Daleč od tega: Oba naroda sta združevali ksenofobija do drugih manjšin in nedemokratična, komunistična ideja. Tako ali tako pa usoda Čehov in Slovačev, komunističnih in nekomunističnih, kot se izkaže v treh letih po jaltski konferenci, ni bila v njihovih rokah.

4. JALTA

Na Jalti pride do delitve onemogle Evrope, do dogovora, po katerem so zasedbene cone postale tudi interesne sfere. Veliki trije, predsednik ZDA – Roosevelt, Sovjetske zveze – Stalin in ministrski predsednik Velike Britanije – Churchill, se na Jalti sporazumejo o delitvi Nemčije, organizaciji OZN, vstopu Rusije v vojno z Japonsko, »premiku« Poljske in, kot se kasneje izkaže, dokončni tragediji Srednje Evrope, saj le-ta v dogovoru med Velikimi tremi pade v Sovjetsko vplivno področje.

Jaltsko konferenco Gyorgi Konrad imenuje »podla spletko zgodovine«, kajti zmagovalne sile, ki osvobajajo nemočna ljudstva pred nacizmom, »pohitijo na predvečer zmage skleniti imperialistični kompromis, kompromis med anglosaškim in ruskim imperikalizmom« (Konrad, 1988: 3). Tudi zahodni velesili in sovjetsko Rusijo je namreč vodila ta nesrečna »ideologija ekspanzivne nacionalne države, nacionalizem« (Konrad, 1988: 3). Stalin je na Jalti trdil, »da mora biti vprašanje vojne in miru posledje odvisno od soglasja ali nesoglasja med Velikimi tremi, ne pa od koristi malih narodov« (Conte, 1969: 307). In Zahod se, tako kot v Münchnu Hitlerju, tokrat Stalinu ni mogel upreti, kajti »Zahodni aksiom je bil, da je primarna naloga srednjeevropskih narodov razvijanje prijateljskega sodelovanja s sovjetsko Rusijo« (Borsody, 1980: 143). Čehe je tako, ne da bi vedeli, čakal nov München, ki bo še bolj travmatičen, saj bodo padli pod vpliv svojih največjih zaveznikov – Rusov.

Veliki trije so na Jalti črtali po zemljevidu in s tem ustvarili železno zaveso,⁴⁹ kot je s svojimi besedami v njegovem znanem govoru na Westminstrski Univerzi v Missouriju v ZDA marca, 1946, opisal konec Srednje Evrope, takrat že bivši ministrski predsednik Winston Churchill. Zahod je na Jalti dobro leto prej slepo verjel, da bo deklaracija o osvobojeni Evropi v sovjetskem vplivnem področju po vojni omogočila svobodne volitve. V njej so veliki trije zapisali: »... velike tri sile bodo sporazumno pomagale vsem narodom osvobojene Evrope doseči pogoje za njihov notranji mir, izvajale nujne ukrepe za pomoč prizadetim ter sestaviti začasne vlade, ki bodo na široko vključevale vse demokratične elemente. Prizadevale si bodo čimprej organizirati svobodne volitve, na katerih bi izvolili vlade, ki bodo ustrezale svobodni volji narodov« (Conte, 1969: 345).

⁴⁹ "Od Sčecina na Baltiku do Trsta na Jadranskem morju se je čez kontinent spustil železni zastor. Za to črto ležijo vse prestolnice starodavnih držav Srednje in Vzhodne Evrope...v – moram tako reči – sovjetski sferi, in vse so na ta ali oni način izpostavljene, ne le sovjetskemu vplivu, marveč zelo temeljitemu in v veliko primerih naraščujočemu nadzoru iz Moskve ...Naj iz teh dejstev – in to so dejstva – potegnemo takšne ali drugačne sklepe, to prav gotovo ni osvobojena Evropa, za katero smo se bojevali. In tudi prav nič ne zagotavlja trajnega miru« (Muller, 1999: 79).

In ko so si Veliki trije razdelil Evropo in nazdravljali z zdravicami, je Churchill dvignil čašo in nazdravil s Stalinom in Roosveltom ter v svojem značilnem slikovitem govoru dejal: »... Smo voditelji, poklicani, da popeljemo narode iz mračnih gozdov na prostrane ravnine, obsijane s soncem miru in blaginje... Čudovito moč držimo v rokah in bila bi prava tragedija, ki nam je zgodovina ne bi oprostila, če bi jo zaradi malomarnosti ali lahkomišelnosti spustili iz rok« (Conte, 1969: 336). Vendar se v treh letih izkaže, da so nazdravili novi tragediji. Češki narod je tako postal narod, ki se je tako kot drugi avstrijski narodi »poskušal izviti iz avtoritarnega aparata srednjeevropskega avstrijsko-nemškega kraljestva in zdrsnil v avtoritarno organizacijo vzhodnega kraljestva« (Konrad, 1988: 24). Tragedija in odgovornost Čehov je še večja. Oni so se pokazali kot demokratična alternativa habsburški monarhiji. Vendar niso uspeli v svojem poslanstvu. Še huje. Prav oni so prepričevali ostale v prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. Vendar je Sovjetska zveza razumela jaltske dogovore, tako kot Hitler v Münchnu, popolnoma drugače od Zahodnih sogovornikov. Tudi po krivdi sovjetske »male sestre«, Češkoslovaške.

5. KONEC VOJNE - KONEC SREDNJE EVROPE

Srednja Evropa je torej kot posledico druge svetovne vojne izkusila zgodovinsko diskontinuiteto. Politični režimi in državni aparati so se sesuli. Glavam držav, vladnim ministrom in glavnih uradnikov so sodili in so bili usmrčeni kot vojni zločinci. Ljudje so bili brez imetja in zdesetkani, velike manjšine so izginile in cele države so bile uničene.

5. aprila 1945 je v slovaških Košicah ustanovljena prva povojna vlada češkoslovaške. Program je razglasil oblikovanje Narodne ljudske fronte. Večino tradicionalnih predvojnih strank je bilo reorganiziranih.⁵⁰ Oblikovana je bila vlada narodne fronte, pod predsedstvom Klementa Gottwalda, predsednika Komunistične stranke Češkoslovaške. Trinajst od šestindvajsetih ministrov je bilo prokomunističnih, dvanajst protikomunističnih in en nevtralen. Ob koncu leta 1945 na njenem ozemlju ni bilo več niti Američanov niti Sovjetov. Predvojni parlamentarni sistem je tako bil obnovljen in oblikovane »prave«, se pravi ne komunistično vodene, koalicije. Samo na Češkolovaškem so komunisti in nekomunisti, bolj ali manj uspešno, nadaljevali s sodelovanjem. Komunisti so bili v poziciji, ko bi lahko prevzeli popolno oblast, vendar so se temu izogibali, zaradi protikomunističnega prepričanja zelo popularnega predsednika Beneša.

⁵⁰ Izjema sta bili Slovaška ljudska stranka in prej na češkem vodilna Češka kmečka stranka, prepovedani zaradi njune desne orientacije med okupacijo (glej Berend, 1996: 18).

Prve povojne volitve, izpeljane maja 1946, so pokazale očiten premik v levo.⁵¹ Volitve so zagotovile relativno večino Komunistični partiji, ki je bila edina množična stranka v Srednji Evropi pred drugo svetovno vojno in je ostala ves čas legalna. Češkoslovaška je bila edina država v regiji, kjer je bila možna obnovitev predvojne demokratične republike in tako je bila kontinuiteta možna. Najbrž tudi zaradi tega, ker je kot edina demokracija v tem področju preživela vojno. Navidezen uspeh sodelovanja čeških demokratov z domačimi in rusko vodenimi komunisti, je dajal zahodnim opazovalcem napačni vtis, da so Čehi uspeli tam, kjer ostali niso zaradi tega, ker so demokratični. Vendar Čehi in Slovaki niso bili tako demokratični, kot se je zdelo. S preganjanjem in izgonom neslovanskega prebivalstva, nemške in madžarske manjšine, zatajijo demokratične ideale očetov svoje države. Tudi s tragično usodo njihovih demokratskih kolegov v sosednjih državah, kjer so komunisti prevzemali oblast, se niso pretirano obremenjevali. Nadaljevali so s propagiranjem optimizma glede sodelovanja s sovjetsko Rusijo in postali glavni propagatorji panslavizma, pred katerim je opozarjal Palacky. Njihova zunanja politika je propagirala panslavizem. Izgledalo je, da verjamejo, da češki komunisti niso kot ostali in da Sojetska zveza nima vzrokov za tak odnos do njih kot do ostalih držav, saj je bila Češkoslovaška iskren prijatelj in zaveznica Sovjetske zveze.

Ravnovesje moči je bilo tako leta 1946 zagotovljeno s predsednikovanjem Edvarda Beneša, ki je zopet predsednik in ki je bil institucija ter kontinuiteta samega sebe, predsednikom vlade Klementom Gottwaldom - vodjo komunistov in zunanjim ministrom Janom Masarykom - sinom ustanovitelja republike Tomaša G. Masaryka. Tako je obnovljena Češkoslovaška postala politično bolj radikalna in ljudska kot prej, vendar še vedno nadaljevanje prejšnje, predmünchenske republike (glej Berend, 1996: 18). Vladna koalicija je bile osnovana tako na bolj trdni osnovi kot drugje v Srednji Evropi, ker so se oboji, komunisti in meščanske stranke, strinjali glede osnovnih točk narodne politike: »Češkoslovaško spremeniti v homogeno slovansko državo in izvajati radikalne socialistične reforme« (Borsody, 1980: 176). Opozicija je bila onemogočena že z dejstvom, da je bila Češkoslovaška kmečka stranka, prej najmočnejša v državi, prepovedana zaradi sodelovanja z Nemci, čeprav stranka kot celota vsekakor ni bila kriva. Tudi ko leta 1947 Gottwald poudari, da bodo komunisti popeljali Češkoslovaško v socializem, s tem ni bilo vršenega nobenega pritiska na cerkev ali na nesocialistične družbene organizacije, kot je bila na primer Sokolska zveza. Tudi parlamentarni komunistični nasprotniki so

⁵¹ Komunistična partija je postala daleč najmočnejša stranka v parlamentu z 38 odstotki vseh glasov, sledili sta ji Češka narodna socialna stranka z 18 in Češka ljudska stranka s 16 ter Slovaška demokratska stranka s 14 odstotki glasov. Čeprav je slednja prejela 62 odstotkov vseh slovaških glasov, je Gottwald ostal predsednik vlade (glej Crampton, 1995: 236).

tako izjavo razumeli, da hoče Komunistična stranka češkoslovaške doseči absolutno večino na volitvah in nikakor ne s prevratom.

5.1 Komunistična revolucija – leto 1948

»Komunistične stranke v vzhodni Srednji Evropi so proti tistim nekomunističnim ali celo nacionalnokomunističnim politikom, s katerimi so si do približno 1948 delile iz Moskve delegirano oblast, postopoma uveljavile državna kraljestva« (Konrad, 1988: 45). Čeprav je mislila drugače, je Češkoslovaško doletela ista usoda.

Ko je Češkoslovaška povabljena na konferenco v Pariz, ki traja od 12. 7. do 22. 9. 1947, da potrdi udeležbo pri ameriškem Marshallovem planu,⁵² se pokaže, da tudi Češkoslovaška ne bo ušla Sovjetski zvezi. Češkoslovaška najprej sprejme povabilo na konferenco, vendar usoda Češkoslovaške ni več v njenih rokah. Jan Masaryk, kot zunanji minister in komunist Klement Gottwald, kot predsednik vlade, odletita v Moskvo na pogajanja, kjer Stalin zavrne njuno prošnjo, da bi Češkoslovaška sodelovala pri Marshallovem planu. Tako sovjetsko ravnanje seveda ni pripomoglo k domači podpori češkemu komunizmu. »Češko javno mnenje januarja leta 1948 je pokazalo, da je podpora komunistom padla na 25 odstotkov« (Crampton, 1995: 237). Komunistični stranki Češkoslovaške tako ne kaže, da bi lahko prevzela oblast na predvidenih volitvah. In to ravno, ko je Sovjetska zveza začela pritiskati češke komuniste v prevrat. Stalin je namreč izrazil domnevo, da se bo v štirih do petih letih začela nova svetovna vojna. Po ukazu naj bi se področje pod moskovskim vplivom tako izenačilo, da bi bila brezpogojna vojaška pokorščina zajamčena kolikor toliko mogoče neposredno. Najbolj dramatična sprememba se je končala prav v Češkoslovaški, edini državi, kjer je prava koalicija strank in demokracija še preživela. Zaradi njenega prijateljstva z Rusijo je bila tudi zadnja na vrsti. Pred državnim udarom je bilo za notranjepolitičen položaj na Češkoslovaškem značilno navzkrižje med ministri različnih strankarskih pripadnosti. S komunističnim prevratom, februarja 1948, je sovjetska ekspanzija proti zahodu dosegla svojo končno mejo – Češkoslovaško.

Februarja 1948 je bila izzvana politična kriza.⁵³ Zrežiran prevzem komunistov nad policijo, ki so ga predstavljali kot spontano akcijo ljudstva, je izzval ugovore meščanskih ministrov, ki so 21. februarja hoteli z izstopom iz vlade izsiliti odstavitev ministrskega predsednika Gottwalda. Komunisti so

⁵² Gospodarsko obnovitveni program ZDA za uničeno Evropo, imenovan po njegovem idejnem očetu, ameriškem zunanjem ministru Georgeju Catlettu Marshallu.

⁵³ Domače komunistične sile so uporabile njihovo legalno pravico v vladi in mobilizirale tovarniške svete in kmečke sindikate ter se s prevratom dokopali do nadzora nad policijo.

ljudstvu ta odstop razlagali, »kot poskus reakcijskih sil, da zavrnejo razvoj, ki je bil dosežen do tedaj« (Berend, 1996: 36). Predsednik Beneš odstopa najprej ne sprejme, ko pa komunistične množice zasedejo ulice, mu ne preostane drugega, kot da 25. februarja imenuje komunistično vlado. Tako komunisti, spodbujeni iz Moskve, da le-ta ne bo dopustila nobenega zahodnega vmešavanja v Češkoslovaško, prevzamejo oblast. Pod pritiskom komunistov se tako izoblikuje t. i. delavska vlada, v kateri so bili komunisti in socialisti. Vpliv komunistov se tako razširi tudi nad tisk, radio in državno upravo. Kmalu po komunističnem prevratu, marca 1948, Jana Masaryka, simbola češkoslovaške demokracije, ki je ostal na položaju zunanjega ministra navkljub številnim pomislekom, vendar v upanju na nove demokratične volitve, najdejo marca mrtvega na tleh dvorišča njegovega ministrstva. Volitve maja 1948, seveda »sovjetskega tipa«, se pravi brez udeležbe kakršnekoli opozicije, so prinesle predvidljiv rezultat: 86-odstotno zmago komunistov. To je omogočilo hitro sprejetje ustave sovjetskega tipa. Predsednik Beneš je 6. junija odstopil in umrl nekaj mesecev kasneje. Masarykova in njegova smrt sta pokazali na dokončen konec češke demokracije. Zapisega novega predsednika, Klementa Gottwalda, voditelja Komunistične partije Češkoslovaške, je bila slovesna ustoličitev diktatorskega državnega socializma na Češkoslovaškem, nad katero se je, kot zadnjo izmed »avstrijskih« držav, zgrnil mrak realnega socializma.

ZAKLJUČEK

Sto let po frankfurtskem parlamentu se s komunističnim prevratom v Češkoslovaški nadaljuje srednjeevropska tragedija. Palacky je v imenu češkega naroda ponudil predlog za ohranitev obstoječe monarhije, ki jo s pojavom nacionalizma habsburški narodi tako potrebujejo: oblikovati federacijo enakopravnih narodov. Le-to naj bi jih obvarovalo pred mogočnima sosedoma na Vzhodu in Zahodu in omogočilo medsebojno sožitje malih srednjeevropskih narodov. Vprašanje je ali je bil Palackyjev načrt uresničljiv, a za pravilna se izkažejo njegova opozorila v primeru sprejetja ideje nacionalne države. V stotih letih češki in za njim ostali srednjeevropski narodi sprejmejo to idejo, razbijejo habsburško monarhijo, zapletejo svoja notranja in zunanja nacionalna vprašanja ter padejo pod vpliv obeh velesil.

Čehi dojemajo svojo zgodovino kot še posebej tragično, saj naj bi že na začetku predstavili pravilne in pravične načrte za preprečitev le-te, česar pa naj ne bi omogočile zgodovinske okoliščine. Na njihovem primeru naj bi se izražala tragedija cele Srednje Evrope. Svojo zgodovino vidijo kot zgodovino malega naroda, ki je žrtev zgodovine. Vendar pri tem pozabljajo, da je zgodovina »igra«, ki

se je udeležujejo posamezniki in narodi. Ta igra ni le tragična, pač pa tudi komična in groteskna. S poudarjanjem enega aspekta te zgodovinske igre in z zanikanjem svoje zgodovinske odgovornosti rušijo njihovo notranjo soodvisnost. V češki tragediji je še posebno grenka ironija. Kot nasprotniki agresivnega nemškega nacionalizma sebe postavijo na čelo majhnih, zatiranih narodov. Ker se ti narodi z velikimi ne morejo meriti po sili oziroma moči, se lahko sklicujejo na humanistične in demokratične ideale, ki naj bi jih mali narod zgodovinsko razvijal. Svoje napore usmerjajo k nasprotovanju zgodovini, ki je igra velikih, in se s tem identificirajo. Sebe imajo za objekt zgodovine, ki ga za svoje cilje uporabljajo zmagovalci zgodovine – veliki narodi. Vendar v srednjeevropski tragediji Čehi nimajo obrobne vloge. Nasprotno. Od vseh malih, srednjeevropskih narodov so bili od prve svetovne vojne najbrž največji zgodovinski subjekt v tragediji tega področja. Čeprav v primežu svojih velikih sosed prav oni s Slovaki prvi ustanovijo svojo državo in s tem sprožijo tako posnemanje ostalih malih narodov, kar razbije habsburško monarhijo. Zahod jim je naklonjen, a tudi Čehi ne uspejo v pravičnosti, ki jo tako propagirajo. Češkoslovaško razumejo kot njihovo nacionalno državo, čeprav je, tako kot habsburška monarhija, večnacionalna. Ne gre pozabiti, da so Čehi v Češkoslovaški med obema vojnama pozabili na svojo demokratično pravičnost, ko so Slovake poskušali vključiti v češkoslovaški narod, ki so ga razumeli kot češkega. Češki voditelji so nenazadnje vzeli usodo v svoje roke, ko so v imenu etnično homogene države po drugi svetovni vojni izselili nemško manjšino, s čemer zatajijo demokratične ideje Palackega. In da je ironija še večja: na Palackega pozabijo, ko se povezujejo s komunistično Rusijo in jo propagirajo kot njihovo rešiteljico pred Nemci in jo s tem naravnost vabijo v srednjeevropsko področje. Poudarjajo panslavizem kot nasprotovanje pangermanizma, a se izkaže, da je Sovjetska Zveza prav tako imperialistična sila kot Nemčija. Takrat Čehi spet »postanejo« žrtev, narod katerega usoda je odvisna od drugih. Tudi tu je ironija tragedije češkega naroda. Tudi oni kdaj obrnejo hrbet zgodovini. Zgodovini, ki kaže njihove napake, njihov neuspeh.

Če so se Čehi s poudarjanjem ločevanja z nemškim narodom obrnili k Sovjetski Zvezi, so pod njeno okupacijo dokončno prepoznali svoje temelje v zahodni civilizaciji in njeni demokraciji. V svojem prebujanju iz stalinizma se Čehi sklicujejo prav na njo. In ko se je narod dokončno prebudil, je to zopet naredilo zgodovino. In novo tragedijo. Ta se je pojavila v letu, ki se tako kot prejšnje pomembne letnice za češki narod (1918, 1938, 1948) konča s številko osem - 1968. Tega leta se zgodi »praška pomlad«, ponovno rojstvo demokracije, ki naj bi demokracijo poznala že od prej. Tudi tu se na čelu češkega naroda pojavi nov voditelj, ki je ironično, slovaškega rodu: Alexander Dubček. Tudi tu se skliče nova konferenca oziroma kongres: 14. češki komunistični, ki je hotel socializem približati

demokratičnemu Zahodu. To, v kar je nepravilno verjel Beneš, ko je propagiral povezovanje Zahoda s Sovjetsko Zvezo. Vendar leta 1968 rojena demokracija ni bila le političen ideal njihovih, še vedno komunističnih voditeljev. Resnična moč češkoslovaške demokratične preusmeritve so bile demokratične ideje celega naroda, naroda, ki je bil globoko zakoreninjen v evropski civilizaciji. Prav ta češka demokracija je bila zaradi njihovih lastnih napak in zaradi dvojne nočne more nacistične in sovjetske tiranije pod veliko preizkušnjo. Z odstranitvijo stalinističnih kontrol so se sprostile demokratične ideje češke družbe, ki je obrnilo reformno gibanje v revolucijo. Bil je zopet čas novih lepih in pravičnih idej. Rodijo se parole kot »socializem s človeškim obrazom«, »češka pot v socializem«, »nov model socialne demokracije« in »evrokomunizem.« Čeprav so češki komunisti zagotavljali Moskvi lojalnost, je Moskva bolj verjela svojim tankom in jih poslala v Prago. Šok zaradi sovjetske invazije povzroči, da zaveden slovanski narod v srcu Evrope postane en izmed največjih ruskih nasprotnikov. Čehi so bili tako zopet na strani tistih, ki se v imenu pravičnosti in enakopravnosti upirajo sili moči. In Zahod, na katerega so se sklicevali, jih je še enkrat pustil na cedilu. Takrat so se mnogi spomnili prve zaprisege komunističnega predsednika pred dvajsetimi leti. Mnogi so se spomnili Münchna izpred tridesetih let, redkejši na Palackega...

Šele s padcem komunizma se izkaže, da je bil to eden ključnih dejavnikov, ki je združeval Čeha in Slovake. Na novega leta dan, leta 1993, se oba naroda ločita in zaživita vsak v svoji državi. Če se oboji ozrejo nazaj, lahko pridejo do zaključka, da so se v skupni Češkoslovaški republiki razvili do narodov v modernem pomenu besede. Skupaj z ostalimi narodi v tej nemirni sredini Evrope. Masarykova ideja Srednje Evrope je vključevala Laponce, Švede, Norvežane, Dance, Fince, Estonce, Litvice, Litvance, Poljake, Čeha in Slovake, Madžare, Romune, Bolgare, Albance, Turke in Grke – vendar ne Nemcev in Avstrijcev. Pri Naumannovi Mitteleuropi oziroma pri pangermanističnem razumevanju le-te, je šlo predvsem za Avstrijce in Nemce. Ostali so pripadali Mitteleuropi, toliko kolikor so bili subjekti Nemčije in Avstro-Ogrske. S koncem ere ruske univerzalne monarhije, in ko se končajo vse posledice nepravilne ideje stare »avstrijske« države, so nove nacionalne države zopet pri Palackyjevem izhodišču: nadslovnosti in federalizmu vseh evropskih narodov. Prvega maja 2004 se »avstrijski« narodi, skupaj s samostojnima Češko in Slovaško republiko, pridružijo Avstriji in Nemčiji v vseevropski federaciji – Evropski Uniji.

LITERATURA in VIRI:

Alter, Peter (1991): Kaj je nacionalizem? V Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*, 221-238. Ljubljana: Krt 79.

Ash, Timothy Garton (1999): *History of the present: essays, sketches and despatches from Europe in the 1990s*. London: The Penguin Press.

Benedict, Anderson (1998): *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Beneš, Eduard (1948): *Pameti. Od Mnichova k nove valce a k novemu vitezstvu*. Praha: Orbis.

Benko, Vladimir (1997): *Zgodovina Mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Berend, T. Ivan (1996): *Central and Eastern Europe 1944 – 1993. Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge: Cambridge University Press.

Berend, T. Ivan (1998): *Decades of crisis. Central and Eastern Europe before World War II*. University of California, Los Angeles.

Borsody, Stephen (1980): *The Tragedy of Central Europe. Nazi and Soviet Conquest and Aftermath*. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies.

Churchill, Winston Spencer (1948): *The second World War. The Gathering Storm*. Boston: Houghton Mifflin.

Cohen, Yohanan (1989): *Small Nations. In Times of Crisis and Confotation*. New York: State University of New York.

Conte, Arthur (1969): *Jalta: delitev sveta*. Ljubljana: Borec.

Crampton, R. J. (1995): *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge.

Eco, Umberto (2003): *Kako napišemo diplomsko nalogo*. Ljubljana: Vale – Novak.

Grafenauer, Bogo (1991): Srednja Evropa? Zakaj ne preprosto Evropa? V Peter Vodopivec (ur): *Srednja Evropa*, 15-26. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Horakova, Pavla (2002): *Jan Masaryk died 54 yeears ago*. Dostopno na <http://www.radio.cz/en/article/24973> (1.7.2006).

Ivnik, Branko (1959): Razmajani mejniki. V Branko Ivnik in Milan Filipič: *Evropa pred viharjem 1933 – 1939*. Maribor: Večer.

Južnič, Stane (1981): *Novejša zgodovina - zbrana poglavja*. Ljubljana: Univerzum.

Južnič, Stane (1985): *Politična zgodovina XX. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

K., Jozef (1991): Srednja Evropa: anekdota in zgodovina? V Peter Vodopivec (ur): *Srednja Evropa*, 137-150. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Konrad, Gyorgy (1988): *Antipolitika: srednjeevropske meditacije*. Ljubljana:Krt.

Kosik, Karel (1993): *Stoleti Markety Samsove*. Praha: Česky spisovatel.

Kundera, Milan (1991): Tragedija Srednje Evrope. V Peter Vodopivec (1991) (ur): *Srednja Evropa*, 117-129. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lettrich, Jozef (1955): *History of Modern Slovakia*. New York: Praeger.

Mae, Charles L. (1976): *Kupčija v Potsdamu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Masaryk, Tomáš Garigue (1994): *Nova Europa: Stanovisko slovanske*. Brno: Doplněk.

Masaryk, Tomáš Garrigue (1928): *The Making of a State. Memories and observations 1914 – 1918*. New York: Frederik A. Stokes.

Mekina, Igor (2002): *Konec»višegrajskih«*. Dostopno na [http : //www.mladina.si/ 200209/clanek/ visegrad/index.html](http://www.mladina.si/200209/clanek/visegrad/index.html).(22. julij. 2006)

Muller, James W. (1984): *Churchill's Iron Curtain Speech Fifty Years Later*. Columbia: University of Missouri.

Palacky, František (1865): *Idea statu Rakouskeho*. Praha: Narod.

Pelkan, Jiri (1984): *Praška pomlad*. Ljubljana: Borec.

Rizman, Rudi (1991) (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt 79.

Rizman, Rudi (1991): Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V: Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*, 15-39, Ljubljana: Krt 79.

Schulze, Hagen (2003): *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Modra zbirka – Delajmo Evropo.

Skodova, Alena (2001): *Jan Masaryk*. Dostopno na <http://www.en/article/11875> (1.7.2006).

Smith, Anthony D (1991): Genealogija narodov. V: Rudi Rizman (ur.): *Študije o etnonacionalizmu*: 51- 78. Ljubljana: Krt 79.

Taylor, A. J. P. (1956): *Habsburška monarhija 1809 – 1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*. Ljubljana: Državna Založba Slovenije.

Vodopivec, Peter (1991): *Srednja Evropa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vodopivec, Peter (1991): Srednja Evropa je, Srednja Evrope ni. V: Peter Vodopivec (ur): *Srednja Evropa*, 5-13. Ljubljana: Mladinska knjiga.

(1996): *Kronika človeštva*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.